

Den förlorade välfärdens språk

En undersökning av processer och motiv bakom
de senaste decenniernas förändrade
benämningar av socialt utsatta

Filip Wollter

Den förlorade välfärdens språk

En undersökning av processer och motiv bakom de senaste decenniernas förändrade benämningar av socialt utsatta

Filip Wollter

Ersta Sköndal högskola
Stockholm, mars 2014

Publicerad av Institutionen för socialvetenskap
Ersta Sköndal högskola

Copyright © 2014 Filip Wollter
ISSN 1402-277X, URN:NBN:se-2014-3

Produktion: Lena Blomquist

Innehåll

ABSTRACT	4
INLEDNING	5
Syfte och frågeställning	6
Avgränsningar och definitioner	6
METOD OCH TEORI	7
Teoretiska utgångspunkter	8
Sökning och urval av litteratur	10
Analys av litteratur	11
Studiens tillförlitlighet	12
NYA BEGREPP LANSERAS OCH SPRIDS	13
Utanförskap	13
Social exclusion	13
VARFÖR FÖRÄNDRAS SPRÅKET OM DE SOCIALT UTSATTA?	16
Strukturella samhällsförändringar skapar nya former av social utsatthet	16
Nya tanketraditioner skapar nya perspektiv på social utsatthet	27
Nya begrepp lanseras utifrån politiska intentioner	36
DE NYA INNEBÖRDerna AV SOCIAL UTSATTHET	39
En diskussion om begreppens giltighet i olika delar av världen	41
SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION	43
REFERENSLISTA	47
Internetreferenser	50
Bilaga 1	50
Litteraturstudie	50

Abstract

This study examines the causes behind the linguistic changes in the field of social vulnerability that in a Western European context has occurred the past three decades. The background of the study is the development where concepts as poverty, marginalization and underclass has declined in use while politicians and scientists today rather speaks in terms of social exclusion, advanced marginality and the Swedish term “utanförskap”. The research aim is justified by the fact that these concepts are used in social policy and thus has direct consequences for those described. The study resulted in three explanatory models on why the language around social vulnerability has changed; (1) Structural changes in society are creating new forms of social vulnerability, (2) New social theories and traditions of thought creates new perspectives on social vulnerability and (3) New concepts introduced by political intentions. Changes in material conditions and structures in combination with new social theories, in the transition between a modern and a postmodern perspective, created new concepts that came to be represented by politicians in Western Europe and North America. The meaning of the concepts has changed from describing people included in society, the majority of poor workers, to describing excluded minorities, excised from their civil rights. The linguistic changes has also meant a shift from one-dimensional to multidimensional terms, from a vertically illustrated the vulnerability to a horizontal one and to a greater focus on the process of vulnerability.

Inledning

Under de senaste tre decennierna har det språk som benämner människor i social utsatthet förändrats i en Västeuropeisk och transatlantisk kontext. Under denna period har begrepp som marginalitet, fattigdom och underklass minskat i användning medan begreppen social exclusion, advanced marginality¹ och utanförskap fått stor spridning (Edgren-Schori 2000:99, Byrne 2005, Davidsson 2011, Silver 1995, Room 1995). Gemensamt för begreppen social exclusion och utanförskap är att de lanserats på politisk nivå för att sedan sprida sig och få fotfäste inom vetenskapen, i media och bland allmänheten. De språkliga förändringarna kan med andra ord beskrivas som omfattande. Vad som vidare gör dessa språkliga förändringar till ett intressant studieobjekt är att de nya begreppen har stora likheter, vilket tyder på att det finns bakomliggande orsaker till språkförändringarna, som inte enbart är giltiga för mindre geografiska områden, utan verkar omfatta större delar av Västeuropa och Nordamerika. I denna studie undersöks de bakomliggande orsakerna till att det språk som benämner socialt utsatta förändrats så genomgripande de senaste decennierna och vad detta får för konsekvenser för betydelsen av social utsatthet. Varför talar politiker och tjänstemän idag om att bekämpa utanförskapet istället för det Fattigsverige som för några decennier sedan illustrerade välfärdssamhällets utmaningar. Vad innebär det när EU år 1989 skriver in i sin sociala stadga (European social charter) att ”in the spirit of solidarity it is important to combat social exclusion” (Berghman 1995:11) istället för att som några år innan säga att ett prioriterat område var att bekämpa fattigdom. Att språket förändras är antagligen en indikator för genomgripande och komplexa samhällsförändringar, vilket kan illustreras av historikern Himmelfarbs studie där hon undersöker uppkomsten av begreppen fattigdom och arbetslöshet i Storbritannien i slutet av 1700-talet. De samhällsförändringar som omgärdade dessa språkliga förändringar beskriver Himmelfarb såhär: ”The changes affecting the poor were changes in kind as well as in degree, in quantity, in ideas, attitudes, beliefs, perception, values. They were changes in what may be called the ”moral imagination” (1984:18). Att undersöka orsaker och innebörder av dessa språkliga förändringar är därmed en komplex uppgift. Samtidigt borde det faktum att flera begrepp, som efter en överblick visar på flera gemensamma drag, lanserats inom en relativt samstämmig tidsperiod i Västeuropa och Nordamerika tyda på att bakomliggande orsaker både finns och går att undersöka. Vilket utrymme de olika begreppen ges i denna studie styrs av dess utrymme i den litteratur som ingår i studien. Mest fokus ligger på begreppet social exclusion, följt av utanförskap medan begreppet advanced marginality ges ganska litet utrymme eftersom det är underrepresenterat i litteraturen.

---

1 Begreppet social exclusion översätts inte i denna uppsats förutom när det språkligt krävs för att en mening ska gå att läsa, i dessa fall översätts social exclusion med social utestängning. Advanced marginality översätts inte.

Syfte och frågeställning

Syftet med föreliggande studie är att utveckla kunskapen om varför språket om de socialt utsatta förändrats de senaste decennierna. Denna ansats motiveras genom att språket och begreppen som beskriver social utsatthet och dess lösningar används i socialpolitiska åtgärder och därmed får direkta konsekvenser för de som beskrivs. När nya begrepp används inom socialpolitiken görs det utan referenser till tidigare betydelser och begrepp, då en vanlig poäng med att lansera nya begrepp inom politiken är att skapa ett perspektivskifte. Samtidigt kan man konstatera att de som benämns själva sällan använder de begrepp som här diskuteras om sig själva (Edgren-Schori 2000:141). Att synliggöra bakomliggande orsaker och innebörder av de språkliga förändringarna och motverka dolda perspektivskiften med (genomgripande) konsekvenser för de allra mest utsatta i samhället är därmed en angelägen uppgift.

Frågeställningar:

1. Vilka är de bakomliggande orsakerna till att språket kring socialt utsatta förändrats under de senaste tre decennierna?
2. Vilka innebörder har definitioner av social utsatthet idag?

Första frågeställningen undersöker hur man kan förstå de bakomliggande orsakerna till språkförändringarna. Varför kom ett flertal nya begrepp att lanseras under en relativt kort och samstämmig tidsperiod i Västeuropa och Nordamerika? Hur kan man förstå dessa förändringar? Den *andra* frågeställningen fokuserar på vad själva förändringarna resulterat i, det vill säga vilka konnotationer de begrepp som introducerats innehar och hur de skiljer sig från konnotationerna hos de äldre begreppen.

Avgränsningar och definitioner

Denna litteraturstudie avgränsar sig till litteratur från åren 1995-2011. Det beror på att en avgränsning var nödvändig för att minska omfånget på aktuell litteratur. Men det handlar även om att i mitten av 1990-talet kom den första litteraturen som tog sig an begreppet social exclusion och som diskuterade nya villkor för de socialt utsatta. Mitten av 1990-talet verkar därmed vara en rimlig startpunkt för att följa begreppsförändringarna fram till idag.

Begreppet *social utsatthet* används i denna uppsats neutralt. Det fungerar på det sättet som ett redskap för att avgränsa vad det är för fenomen som undersöks. Det används även för att språkligt kunna relatera de begrepp som undersöks i denna studie till något utomstående. Denna text skulle i annat fall bli svårare att läsa. Begreppet social utsatthet bär såklart även det på sina konnotationer och underliggande referenser.

Metod och teori

Studiens frågeställningar undersöks i form av en socialvetenskapligt inriktad litteraturstudie. Databassökningar ligger till grund för urvalet av de slutgiltiga dokument som analyserats. Urvalet genomfördes utifrån uppställda kriterier. En socialvetenskapligt inriktad litteraturstudie beskrivs av Hart:

The selection of available documents (both published and unpublished) on the topic, which contain information, ideas, data and evidence written from a particular standpoint to fulfill certain aims and express certain views on the nature of the topic and how it is to be investigated, and the effective evaluation of these documents in relation to the research being proposed (1998:13).

Den metodologiska utgångspunkten i denna studie har påverkats av en kritisk samhällsteoretisk ansats, vilken i sin tur kan sägas bestå i tre perspektiv: hermeneutisk tolkning, postmodernism och kritisk teori (Alvesson och Deetz 2000). Den hermeneutiska tolkningen är en metod för att avtäcka och tolka texter och begrepps innebörder. Det postmoderna perspektivet är i sin tur knutet till kunskapsanspråken; att målsättningen är synliggörandet av alternativa perspektiv snarare än ett slutgiltigt. Kritisk teori har ett marxistiskt arv och en intention att ifrågasätta den rådande ordningen och makten;

Kritisk samhällsforskning är alltså inriktad på att mer ifrågasätta än bekräfta det etablerade, mer rubba än fortplanta kulturella traditioner och konventioner, mer blottlägga och demonstrera spänningar i användandet av språket än att bevara ett visst språks dominans, mer uppmuntra till fruktbara meningsskiljaktigheter än att utgå ifrån ytligt samförstånd (Alvesson & Deetz 2000:13).

En annan metodologisk inspirationskälla är den arkeologiska och genealogiska metod som Michel Foucault erbjuder. En viktig utgångspunkt är att samhällsliga institutioner sätter ramarna för hur kunskap produceras och vem som producerar den. Genom att kritiskt undersöka diskurser producerade av institutionerna går det att finna alternativa tolkningar. Lindgren pekar i sin text *Michel Foucault och sanningens historia* på en tolkning av vad Foucaults kunskapsanspråk innebär: ”Han frilägger mönster, koder och brokader av sammanflätade omständigheter. Oftast är dessa mönster bundna till en given historisk och kulturell kontext. Hans stil är antydningens. Han erbjuder förslag, möjligheter, tolkningar och förståelseramar” (2006:367). De institutioner som konstituerat ramarna för förståelsen av de begrepp som denna studie undersöker, är i stor utsträckning politiska, både på europeisk, nationell och lokal nivå. Den metodologiska ansatsen blir att frilägga de innebörder det skapat och erbjuda en alternativ tolkning.

Ovan har de metodologiska utgångspunkterna för uppsatsen presenterats. Nedan presenteras studiens metod, det vill säga en beskrivning av själva hantverket. Först presenteras

urvalet av litteratur och sedan metoden för att analysera denna litteratur. Men först kommer ett avsnitt där studiens teoretiska utgångspunkter presenteras.

Teoretiska utgångspunkter

Den litteratur som utgör empiri i denna studie är i stor utsträckning teoretiskt laddad. Texterna innehåller teoretiska analyser och teoretiska perspektiv på ett givet fenomen. I denna studies analys används därmed teorier på en relativt abstrakt och övergripande nivå, så kallade metateorier. De teoretiska utgångspunkterna är övergripande idéer om samhällets förändring och tillstånd. I analysen kommer dessa användas för att förstå och förklara tillblivelsen av social exclusion och utanförskap. För det första används teorier som behandlar samhällets övergång från ett modernt till ett postmodernt tillstånd. För det andra används teorier om maktrelationer, diskriminering samt intersektionalitetsperspektiv på utsatthet.

Det postmoderna tillståndet

Det moderna samhället spåras ofta tillbaka till upplysningens och industrialiseringens intåg i väst. Det moderna "tillståndet" är svårt att avgränsa och ringa in men några aspekter brukar framhållas som centrala; ekonomi, vetenskap och kultur är sekulariserade, samhällets institutioner är funktionellt uppdelade och baserade på rationella argument, privat ägande, urbant lönearbete, politiken är centraliserad och parlamentarisk, rationellt rättssystem och statligt våldsmonopol, vardagslivet och familjen har privatiserats och en konsumtionsorienterad fritid har skiljts från lönearbetet (Engdahl & Larsson 2006:278). En viktig teoretisk utgångspunkt för denna studie är det förändrade perspektivet på tid och utvecklingen som det moderna perspektivet förde med sig. Så här beskrivs denna övergång av Engdahl och Larsson:

Modernitetens tidsuppfattning har slungats ut ur det traditionella samhällets cirklar kretsande kring solens gång och årstidernas skiftningar. Moderniteten är en epok som upptäckt framtiden och riktar hela sin uppmärksamhet dithän (Koselleck 2004). Tiden vecklas ut linjärt och öppnar upp en horisont av oändlig förändring och utveckling. Utopier uppstår för att skapa en riktning när tidigare erfarenheter och traditioner har spelat ut sin roll för hur vi ska leva framöver (Engdahl & Larsson 2006:279).

Det moderna tillståndet erbjuder en optimism riktad mot framtiden. Möjligheterna är enorma och inbyggt i systemet är en tro på att mänskligheten med hjälp av förnuft och teknisk utveckling stegvis ska förbättra för det stora flertalet människor. Allt ska bli bättre: om det förflutna var förtryckande blir framtiden frigörande, om det förflutna var fattigt, okunnigt och stagnerat präglas framtiden av framsteg, utveckling och tillväxt, om det gamla var förlegat blir framtiden segrande och framgångsrik (Engdahl och Larsson 2006:281). Denna utvecklingstanke är en central del av moderniseringsteorins stora berättelse. Den stora berättelsen utgår ifrån en konvergensteori som säger att samhällsförändringen är linjär, sker stegvis, är irreversibel och alltid utvecklas i positiv riktning. Mot detta moderna perspektiv kan man ställa en postmodern teori om samhället.

Optimismen och tron på de stora berättelserna är i detta perspektiv borta, eller som Habermas uttrycker det, de utopiska energierna är uttömda.

Det postmoderna tillståndet präglas, med andra ord, av en misstro mot de ”stora berättelserna” som moderniteten och samhällsteoretiska modernismen utgick ifrån (Lyotard 1994). Tron på att historien har en riktning och att den präglas av förnuft, sanning, utveckling och framsteg, effektivitet och välstånd tycktes inte längre hålla (Enghdahl & Larsson 2006:286).

Istället framträder ett upplöst samhälle där gränserna mellan entiteter och kategorier som tidigare framstått som fasta numera förflyktigas.

Enligt dem var tidigare gränslinjer mellan olika sociala institutioner och mellan etiska, estetiska och politiska värdeskalor under upplösning. Den moderna epoken sades vara överspelad och den modernistiska samhällsteorin fast i ålderstigna och allt för generella kategorier. I den postmoderna samhällsanalysen betraktas alla uppdelningar mellan högt och lågt, verkligt och imaginärt, sant och falskt som föråldrade (Engdahl & Larsson 2006:285).

Det upplösta postmoderna tillståndet skapar i sin tur bilden av ett ”upplöst” mänskligt subjekt. Borta är de enhetliga samhällsklasserna och de enhetliga subjekten. Det mänskliga subjektet är flytande och fragmentiserad, den finns ingen essens eller kärna som konstituerar det (Alvesson 2003:42).

Makt och intersektionalitet

En annan teoretisk utgångspunkt för denna studie är teorier om intersektionalitet. På 1980-talet uppstod ett nytt teoretiskt perspektiv med start i USA genom införandet av begreppet intersektionalitet. Begreppet myntades av Kimberlé Crenshaw som då var professor i Juridik på UCLA med diskriminering som område. Begreppets införande kan ses som en kritik riktad mot genusrörelsen som för strikt fokuserade på kön. Istället bör man se en människa utifrån alla dess identiteter (t.ex. kön, ålder, etnicitet) och undersöka hur dessa interagerar i olika diskriminerande processer. Paulina De los Reyes och Diana Mulinari som införde begreppet i Sverige definierar begreppet på följande vis:

Med intersektionalitet menar vi att synliggöra och problematisera de sammanlänknings som är konstitutiva för maktutövandet och bevarandet av ojämlikheten (De los Reyes & Mulinari 2005:15).

Intersektionalitetsbegreppet ställer frågor om hur kön, klass, etnicitet och andra kategorier påverkar maktutövande som är kopplat till en ökad risk för utsatthet och diskriminering (SOU 2005:41:242). Sexuell läggning och funktionshinder är andra vanliga kategorier som brukar införas i en intersektionell analys. Crenshaw påpekar att hennes användning av begreppet inte går ut på att stapla olika identiteter på varandra utan att man bör se identiteter utan som sammanlänkade och integrerade. Man är med andra ord inte kvinna och svart utan svart kvinna. Nina Lykke som är professor i genus och kultur på Linköpings universitet påpekar att intersektionalitet som teori inte handlar om att sammanföra separata komponenter i ett analytiskt redskap utan snarare att undersöka något som redan

är sammansmält (Lykke 2007:134). De los Reyes och Mulinari sammanfattar syftet med det intersektionella perspektivet med att synliggöra hur diskriminerande strukturer i samhället samverkar, till exempel hur makt och jämlikhet är kopplat till kategorier som genus, klass, funktionsnedsättning, ålder, etnicitet och religion (2005:9).

Sökning och urval av litteratur

Material till litteraturstudien har samlats in genom sökningar på fem stycken vetenskapliga databaser med hög relevans för samhällsvetenskap och socialvetenskap: Academic search premier, ASSIA, SocIndex, DIVA samt Social services abstracts/Sociological abstracts. Sökningarna utgick ifrån ämnesorden *marginalitet*, *marginality*, *social exclusion*, *social exkludering* och *utanförskap*. Sökningar på ämnesordet utanförskap gav dock dåliga resultat, och ingen av den litteratur som till slut kom med i studien kom från dessa sökningar utan tillkom istället handplockat efter hand. Om sökningarna på dessa grundord gav många träffar så har de avgränsats med ytterligare termer utifrån för uppsatsen relevanta ämnesord som knyter an till arbetsmarknad, politisk delaktighet, socialpsykologisk stigmatisering, levnadsförhållanden med mera. Dessa kriterier ställdes upp för sökningarna: (1) utgivet mellan år 1995 och 2011, (2) artiklarna är kollegialt granskade (peer-review). Det ska tilläggas att bland den litteratur som tillkom efter hand så är inte alla kollegialt granskade. Sökningarna utifrån dessa kriterier gav 454 träffar sammanlagt i de fem databaserna. För att avgränsa omfånget gjordes ett ytterligare urval utifrån två kriterier: (1) texten har samhällsvetenskaplig relevans, (2) att de innehar ett begreppsanalytiskt perspektiv, det vill säga ett teoretiskt snarare än empiriskt fokus. Efter detta urval återstod 47 texter till litteraturstudien. Se bilaga 1 för en förteckning på texterna som litteraturstudien bygger på.

Databas	Sökord	Träffar
Academic search premier	(DE »LABOR market« OR DE unemployed OR DE unemployment OR DE »political participation« OR DE »social conditions« OR DE »public welfare« OR DE »European union« OR DE »LABELING theory« OR DE »STIGMA (Social psychology)« OR »exit process«) AND DE »social exclusion«	49
Social services abstracts / Sociological abstracts	(DE »LABOR market« OR DE unemployed OR DE unemployment OR DE »political participation« OR DE »social conditions« OR DE »public welfare« OR DE »European union« OR DE »LABELING theory« OR DE »STIGMA (Social psychology)« OR »exit process«) AND DE »social marginality«	125
Social services abstracts / Sociological abstracts	(DE »LABOR market« OR DE unemployed OR DE unemployment OR DE »political participation« OR DE »social conditions« OR DE »public welfare« OR DE »European union« OR DE »LABELING theory« OR DE »STIGMA (Social psychology)« OR »exit process«) AND DE »social exclusion«	84
Social services abstracts / Sociological abstracts	(DE »LABOR market« OR DE »UNEMPLOYED« OR DE »UNEMPLOYMENT« OR DE »POLITICAL participation« OR DE »SOCIAL factors« OR DE »PUBLIC welfare« OR DE »LABELING theory« OR DE »STIGMA (Social psychology)« OR »european union« OR »exit process«) AND (DE »MARGINALITY, Social«)	16

SocIndex	(DE »LABOR market« OR DE unemployed OR DE unemployment OR DE »political participation« OR DE »social conditions« OR DE »public welfare« OR DE »European union« OR DE »LABELING theory« OR DE »STIGMA (Social psychology)« OR »exit process») AND DE »social exclusion«	57
DIVA	Marginalitet OR Marginality	19
DIVA	Social exkludering OR Social exclusion	99
ASSIA	(DE »LABOR market« OR DE unemployed OR DE unemployment OR DE »political participation« OR DE »social conditions« OR DE »public welfare« OR DE »European union« OR DE »LABELING theory« OR DE »STIGMA (Social psychology)« OR »exit process») AND DE »social exclusion«	5
Totalt antal träffar		454

Tabell 1. Träffar på olika sökord. Sökning genomförd

Analys av litteratur

Analysen av texterna i litteraturstudien har genomförts utifrån metoden *vågrät och lodrät analys* (Thomsson 2010). Metoden utgår ifrån en lodrät tolkningsprocess där ett urval av texter analyseras, texter som man utifrån en bedömning baserad på abstracts ser som nyckeltexter. Med en lodrät analys menas att dessa texter läses, som vanligt, uppifrån och ned. Dessa nyckeltexter läses flera gånger. Thomsson poängterar vikten av att då företa en ”öppen” läsning, det vill säga utan för mycket tydliga tankar om vad man letar efter. När man läst texterna flera gånger kan man börja fokusera på vissa teman som man ser som centrala för texterna och de frågeställningar man läser dem utifrån, det vill säga uppsatsens forskningsintresse. Syftet med läsningen av nyckeltexterna är ”att med hjälp av dem finna uppslag till fördjupad och förändrad förståelse, annorlunda än de vardagliga och omedelbara” (Thomsson 2010:152). När kategorier börjar utkristallisera sig så börjar en kodningsprocess. Utifrån de relevanta teman de först öppna läsningarna av nyckeltexterna gav, kan textavsnitt kategoriseras och kodas. Fler och fler textavsnitt kan infogas i analysen. Genom att läsa om texterna kan nya kategorier skapas utifrån nya idéer. När man har ett system med koder börjar den vågräta tolkningsprocessen. Allt textmaterial som markerats med samma kod, bildar nu ett eget textdokument. Denna process genomförs genom att man kopierar text från litteraturen och låter alla med samma kodning klistras in i ett separat dokument, som man döper till kodens namn. Sedan analyseras alla teman, det vill säga de separata dokumenten, för sig. Att analysera ett tema för sig, ger möjlighet till en mer närgående undersökning, där temats likheter och olikheter i temat kan utvinnas. I den vågräta analysen kan man behöva gå tillbaka till en text och läsa den i sin helhet, för att fånga upp den rätta kontexten. Pendlandet mellan helhet och delar, lodrät och vågrät analys, är inspirerad av den hermeneutiska tolkningens cirkelrörelser, där ny kunskap om både helhet och delar utvinns (Thomsson 2010).

Studiens tillförlitlighet

En hermeneutisk samhällsvetenskaplig studie syftar inte till att vara replikerbar. Istället är utgångspunkten att försöka få läsaren att förstå studiens resultat utifrån forskarens perspektiv (Merriam 1994). För det första genom att synliggöra egna perspektiv, åsikter och en förförståelse. För det andra genom att tydligt redovisa analysen, hur den egna kreativa processen integrerar teori och empiri. Slutligen måste forskaren noggrant redovisa hur studien genomförts, det vill säga metodologi och metod, samt genomföra undersökningen systematiskt (Merriam 1994). En noggrann beskrivning av metoden och analysarbetet ökar även reliabiliteten, och kan fungera som inspiration för andra forskare för att genomföra liknande studier, men inte som en pålitlighet som gör att de skulle få samma resultat om den replikerade studien (Merriam 1994:183).

Nya begrepp lanseras och sprids

De tre olika förklaringsmodellerna med tre olika perspektiv på hur man kan förstå de språkliga förändringarna kring social utsatthet, är i fokus i denna studies framställning. För att förstå de ändrade innebörderna, de bakomliggande orsakerna samt dess underliggande motiv är en presentation av de ”nya” begreppen social exclusion och utanförskap lämplig. På grund av att begreppet advanced marginality enbart presenteras i mindre omfattning i denna studie görs ingen egen presentation av det begreppet här.

Utanförskap

Användningen av begreppet utanförskap var litet innan 1900 i Sverige. Först i samband med folkomröstningen om Sveriges medlemskap i EU 1994 ökade begreppet i användning och började användas i politiska sammanhang. De politiska partier som var för ett medlemskap i EU använde begreppet för att beskriva vad som skulle hända om Sverige stod utanför EU. År 2003 lämnades ett betänkande från den statliga utredningen *Unga utanför*, där man återkommande använde begreppet utanförskap för att benämna unga personer som varken arbetade eller studerade (SOU 2003:9). År 2004 lanserar folkpartiet *Utanförskapets karta*, vilken senare kom att följas upp av ytterligare två versioner. Första versionen inleds på följande sätt: ”Ett nytt socialt landskap har vuxit fram i Sverige, ett landskap präglad av utestängning från arbetsmarknad, bostadssegregation, bidragsberoende, maktlöshet och sårbarhet” (Folkpartiet 2004:2). Man anger i utanförskapets karta ett antal kriterier, baserade på graden av sysselsättning, valdeltagande samt andelen godkända grundskolebetyg, för att ett bostadsområde ska kunna benämnas ”utanförskapsområde”; och drar slutsatsen att individer eller grupper av individer i dessa områden ”står utanför en rad centrala samhällsarenor: arbetsmarknad, föreningsliv, politiska organisationer, kulturliv, idédebatt osv.” (Folkpartiet 2004:8).

Begreppet utanförskap har kritiserats i politiska sammanhang, dels för att vara vagt och därmed svårt att mäta och följa upp, (Riksrevisionen, 2008) och dels för att ge missvisande beskrivningar av sysselsättning och arbetslöshet (Holmlund, 2009). Begreppet utanförskap fick ett stort genombrott i samband med valrörelsen inför riksdagsvalet 2006 då de borgerliga allianspartierna började använda det i stor skala. Begreppet har sedan spridit sig till vetenskapen, media och blivit allmänt vedertaget.

Social exclusion

Begreppet social exclusion fick stor spridning sedan det introducerades av EU på slutet av 1980-talet. Den Europeiska Unionen och dess föregångare har sedan länge sett bekämpandet av fattigdom som en av dess angelägenheter. Sedan mitten av 1970-talet har olika

program mot fattigdom genomförts i EUs medlemsländer. *Det första programmet* mot fattigdom pågick mellan 1975 och 1980 och resulterade i ett flertal nationella rapporter, fungerade som inspiration för nationella debatter kring fattigdom och initieringen av ett flertal övergripande forskningsprojekt (Room 1995:2). *Det andra programmet* mot fattigdom pågick mellan 1986 och 1989 och kritiserades för att ha en undermålig forskningsanknytning. Programmet resulterade i ett långsiktigt arbete med fattigdomsindikatorer inom den Europeiska kommissionens statistiska enhet, Eurostat, samt ett arbete med att skapa sig en uppfattning om hur många som kunde definieras som fattiga inom projektområdet (Room 1995:3). *Det tredje programmet* mot fattigdom pågick mellan 1990 och 1994 och hade fokus på komparativa studier mellan olika länder och områden. En annan central del av detta program var införandet av ett observatorium med fokus på policys för att bekämpa fattigdom. I slutet av det andra programmet mot fattigdom kom begreppet social exclusion att föras in i debatten för första gången.

År 1988 lanserade Europeiska kommissionen ett dokument som för första gången refererade till social exclusion och enbart ett år senare kom begreppet att finnas med i ingressen till den Europeiska sociala stadgan (European social charter) där man skrev att "in the spirit of solidarity it is important to combat social exclusion" (Berghman 1995:11). Den Europeiska sociala stadgan är ett avtal där Europarådets medlemmar försäkrar att de ger sina medlemmar sociala rättigheter. Två år senare lanserades ett EU-observatorium för att bekämpa social exclusion (Berghman 1995:11). Begreppet fick även en stärkt position inom europeisk politik genom att det hade en central roll i Maastrichtavtalets sociala protokoll 1992 och Lissabonfördragets öppna samordning av nationell politik 2000 (Alm *et al* 2010:9). När EU sedan lanserade sitt tredje fattigdomsprogram med fokus på att integrera de minst privilegierade var begreppet social exclusion "fashionable terminology" och kom att i stor utsträckning plockas upp inom EU för att sedan spridas till den akademiska världen (Room 1995:3). Berghman menar att även om begreppet använts delvis tidigare och ibland synonymt med fattigdomsbegreppet så var det först i och med att det lanserades inom den Europeiska Unionen i slutet av 1980-talet som det sedan började användas mer systematiskt och spred sig inom de politiska och akademiska världarna (1995:11).

På flera håll i litteraturen pekar man på att den relativt snabba introduktionen av begreppet social exclusion har skapat en otydlighet kring begreppet. Efter dess lansering inom EU har begreppet spridit sig geografiskt inom Europa men även till andra institutioner och sammanhang än de politiska. Detta har medfört att begreppets innebörd blivit mångfacetterat. I litteraturen beskrivs att det saknas tydliga definitioner av social exclusion (Edgren-Schori 2000, Byrne 2005, Silver 1995, Room 1995). Silver menar att "fighting 'exclusion' means different things to different people" (1995:77). Edgren-Schori delar denna uppfattning, "det finns lika många definitioner av begreppet social utestängning som det finns författare", men menar ändå att det finns "mer eller mindre tydliga grupperingar som är möjliga att indela litteraturen i vad avser definitioner av begreppet social utestängning" (2000:140). Fischer (2008) pekar på tre faktorer som bidragit till en osäkerhet i både definitionen och tillämpningen av social exclusion. För det *första* att de flesta

ser begreppet som en statisk beskrivning av utfall trots att begreppets styrka beskrivs som dess möjlighet att beskriva en dynamisk process. Detta leder till det *andra* problemet, social exclusion blir liktydigt med fattigdom. Den *tredje* bristen på exakthet kan härledas från att begreppet konstitueras utifrån termerna *relativ* och *relation* (Fischer 2008:3). Gore *et al* (1995) pekar på begreppets många betydelser men att en förståelse av begreppet kan härledas ur två händelser i historien.

But, as a persuasive call for public action, "social exclusion" has acquired various meanings. In Western Europe, those meanings are embedded in the emergence of the term in French political rhetoric and the specific institutional history of the European Union (Gore et al 1995:1).

Silver pekar i kapitlet, *Defining exclusion: A strategy*, på att en enhetlig definition av begreppet inte är eftersträvansvärt. Däremot kan man diskutera likheter och skillnader i mångtydigheten.

The approach of this paper is not to set out a single unambiguous definition of "social exclusion". Existing efforts to do this have only shown that the term seems to be loaded with numerous economic, social, political and cultural connotations and dimensions (1995:59).

Berghman menar att det är en fråga för vetenskapen: "For researchers, the question remains whether it is a useful concept and how it can be distinguished from older core concepts, such as poverty and deprivation" (1995:16). Även Edgren-Schori har en liknande frågeställning i sin begreppsanalys av social exclusion.

Eftersom begreppet har introducerats relativt nyligen är det också angeläget att ta ställning till hurvida det enbart är ett uttryck för "kejsarens nya kläder" eller om det tillkommit som ett resultat av ett nytt samhällsfenomen (Edgren-Schori 2000:100).

Begreppet social exclusion har växt fram i ett snävt europeiskt perspektiv, och kan därigenom ifrågasättas ur ett bredare internationellt perspektiv: om vi går utanför Europa, är det då frågan om en beskrivning av social utsatthet som tidigare inte funnits?

Does social exclusion offer a framework for analysis and policy which adds anything which cannot be provided by existing approaches? Does the analysis of social exclusion offer a new way to approach the problems of poverty, inequality, employment and social integration in developing countries? [...] Is it simply a way of re-labeling old and long standing problems? (Room 1995:4).

Om man ser till tillblivelsen av begreppen social exclusion och utanförskap, dess spridning och tolkningar framkommer även att förståelsen av dem är vitt skilda. Utifrån denna position presenteras i nästa avsnitt de tre förklaringsmodellerna för hur man kan förstå begreppen och dess tillblivelse, samt närliggande begrepp som *advanced marginality*.

Varför förändras språket om de socialt utsatta?

I detta kapitel undersöks orsakerna till att begreppen social exclusion och utanförskap uppstått och fått stor spridning de senaste decennierna i relation till att begrepp som marginalitet, fattigdom och underklass minskat i användning. Undersökningen resulterade i tre förklaringsmodeller:

(1) Strukturella samhällsförändringar skapar nya former av social utsatthet

De västerländska samhällenas strukturer har förändrats genomgripande sedan slutet av 1970-talet, vilket inneburit grundläggande förändringar inom t.ex. ekonomin, produktionen, migrationen och arbetsmarknaden. Dessa förändringar har skapat nya villkor och betingelser för de socialt utsatta vilket gjort att kvalitativt nya former av social utsatthet har uppstått under de senaste decennierna, former av social utsatthet som tidigare inte har synliggjorts i Västeuropa och Nordamerika. De kvalitativt nya formerna av utsatthet utvecklade ett behov av att benämna dessa fenomen utifrån nya begrepp.

(2) Nya tanketraditioner skapar nya perspektiv på social utsatthet

Nya perspektiv, idéer och teorier om samhället och människan som social varelse utvecklas under 1970- och 1980-talet, vilket bidrar till förändrade perspektiv på social utsatthet. De främsta perspektivförskjutningarna är de som sker i övergången mellan modernism och postmodernism eller senmodernism samt nya perspektiv på diskriminering och makt. Dessa förändrade perspektiv utvecklade ett behov av att benämna den sociala utsattheten genom nya begrepp.

(3) Nya begrepp lanseras utifrån politiska intentioner

Både utanförskap och social exclusion fick genomslag på den politiska arenan. Begreppens tillblivelse kan i denna förklaringsmodell förstås som politiska intentioner. Att lansera begrepp blir ett redskap för politiker, både i skapandet av reformer och genom att det ökar kontrollern över den offentliga debatten.

Strukturella samhällsförändringar skapar nya former av social utsatthet

Denna förklaringsmodell innebär att förändrade benämningar av socialt utsatta förklaras av strukturella samhällsförändringar. Förklaringen ligger alltså i att omstruktureringar i samhället skapat något kvalitativt nytt, som både till form och omfattning inte tidigare varit synliga i Västeuropa och Nordamerika.

Men hur vi än daterar begynnelsen är framväxten av ett flertal nya former för social uteslutning under 1980- och 1990-talet obestridlig. De arbetslösa understödsberoende bland Europas fattiga har fått sällskap av olika grupper bland Europas migrantarbetare och nya etniska minoriteter, allt oftare stigmatiserade som etniskt eller rasmässigt ”andra” (Schierup 2001:74).

Schierup poängterar i citatet att det utvecklats nya former av social uteslutning även om det är svårt att datera starten för denna framväxt. Den utsatthet som går att skåda skiljer sig dock från tidigare former av utsatthet. Även Silver poängterar uppkomsten av nya former av sociala problem och kopplar denna utveckling till de omstruktureringar av ekonomin som sedan mitten av 1970-talet skett.

Since the mid-1970s, the advanced capitalist democracies have been undergoing a process of profound economic restructuring. As a consequence, new social problems have emerged that appear to challenge the assumptions underlying Western welfare states (Silver 1995:57).

Att datera en exakt start- eller slutpunkt för samhällets omstruktureringar går inte, utan dess empiriska status kan enbart uppnås genom efterkonstruktioner och förenklingar av komplexa skeenden. Man kan däremot försöka att skissera denna process på en övergripande nivå. Silver (1995) daterar startpunkten för förändringarna till mitten av 1970-talet, medan Schierup (2001) talar om dess framväxt under 1980- och 1990-talet och Edgren-Schori pekar (2000) beskriver det som omstruktureringar i slutet av 1990-talet. När 2000-talet börjar verkar de flesta källor överens om att samhället omstrukturerats i grunden på ett sätt som får radikala konsekvenser för socialt utsatta grupper vilket utvecklade ett behov av att rekonstruera begreppsapparaten kring social utsatthet.

Interest in social exclusion has grown in Western Europe in relation to rising rates of unemployment, increasing international migration, and the dismantling, or cutting back, of welfare state. The emergence of the term [Social exclusion] reflects an attempt to reconceptualize social disadvantage in the face of major and social transformations (Gore 1995:3).

För att fördjupa förståelsen av de nya formerna av social utsatthet som illustreras ovan är en undersökning av, (a) vilka omstruktureringar i samhället som åsyftas samt (b) vad det kvalitativt nya i dessa former av social utsatthet är. Gällande den första frågeställningen kan man i litteraturen se fyra olika förklaringsmodeller. För det *första*, en omstrukturering av arbetsmarknaden mot en flexibel, så kallad post-fordistisk arbetsmarknad präglad av en mycket större osäkerhet och sämre arbetsförhållanden än den reglerade arbetsmarknad som förelåg innan (Byrne 2005:6, Edgren-Schori 2000:141, Koller & Davidson 2008:309, Schierup 2003, 2006, Wacquant 1998). För det *andra*, en ökad rörlighet över nationsgränserna och ökad migration till Västeuropa (Edgren-Schori 2000:13, Fangen *et al* 2010). För det *tredje*, en globalisering och omlokalisering av stora delar av Västeuropas produktion och en internationalisering av ekonomierna (Schierup 2003:179). För det *fjärde*, nedskärningar i den offentliga välfärden på många håll och en politisk förskjutning mot neoliberalism (Martin 2004, Fischer 2008, Byrne 2005:6, Schierup 2003:179, 2006).

Edgren-Schori reflekterar över hur flera av dessa faktorer som ovan räknas upp påverkat den svenska och europeiska kontexten:

Det svenska samhället genomgick under 1900-talets sista decennium stora förändringar, inte minst inom de områden som rör människors sociala liv. Liknande förändringar ägde också rum i flera länder i Europa. Omfattande omstruktureringar inom arbetslivet och globalisering av ekonomier bidrog till att andelen arbetslösa steg kraftigt och för vissa grupper försvårade möjligheten att etablera sig på arbetsmarknaden. [...] De stora samhällsförändringarna som ägt rum har inneburit att nya grupper rekryterats till ett liv i fattigdom, permanent eller temporärt (Edgren-Schori 2000:13).

När det gäller den andra frågeställningen, vilka kvalitativt nya former av utsatthet som åsyftas går det att se två huvudtrender i litteraturen. För det *första* framhålls framväxten av en mer omfattande eller absolut form av social utsatthet. För det *andra* att människor eller bostadsområden i den nya sociala utsattheten snarare utestängs från samhället än är utsatta inom det. Resterande del av detta avsnitt är disponerat utifrån dessa två kvalitativa aspekterna av social utsatthet.

Synliggörandet av nya former av genomgripande utsatthet

Under 1980- och 1990-talet beskrivs i litteraturen nya former av genomgripande social utsatthet växa fram i storstäder i främst Västeuropa och USA. Synliggörandet av dessa former av social utsatthet utgör ett brott i den framgångsrika utveckling som majoriteten av länderna i väst genomgått efter andra världskriget. Ekonomisk tillväxt och ett progressivt reformarbete har utvecklat välfärdsstater med ekonomiska och sociala skyddsnet samt förhöjd levnadsstandard för den framväxande medelklassen. Den nya genomgripande utsattheten som kommer beskrivas i detta avsnitt kommer dock att utgöra en avvikelse från denna tänkta utveckling. Den franske sociologen Wacquant (1998) betonar både det genomgripande i den nya utsattheten samt vikten av att undersöka hur omstruktureringar i samhället interagerar och sammanfaller kring vissa diskriminerade samhällsgrupper och bostadsområden. Wacquant beskriver här ett fenomen som han menar har bäring i de riktigt stora västeuropeiska och nordamerikanska städerna med sina utpräglade förortsområden. Genom sina begrepp *advanced marginality* och *hyperghetto* illustrerar han hur en genomgripande form av social utsatthet sammanfaller i etniskt segregerade bostadsområden.

Viewed from this admittedly prospective angle, the "return of the repressed" realities of the extreme poverty and social destitution, ethnoracial divisions (linked to colonial history) and public violence, and the accumulation in the same distressed urban areas, suggests that First World cities is now confronted of what we may call *advanced marginality* (Wacquant 1996:123).

I sin artikel *The rise of advanced marginality: Notes on its nature and implications* skisserar Wacquant dessa nya former av utsatthet genom att jämföra dem med utsatthetens former och omfång tiden efter andra världskriget. Wacquant identifierar sex särdrag som utmärker de nya formerna av social utsatthet, vilka inte var giltiga för efterkrigstidens utsatthet:

Wage labour as vector of social instability and life insecurity (1), Functional disconnection from macroeconomic trends (2), Territorial fixation and stigmatization (3), Spatial alienation and the dissolution of "place" (4), Loss of hinterland (5), Social fragmentation and symbolic splintering or the unfinished genesis of the "precariat" (6) (Wacquant 2008:234).

I interaktionen mellan dessa faktorer utvecklas nya former av utsatthet. För Wacquant är hudfärg och etnisk diskriminering en central faktor för processerna kring advanced marginality. Genom empiriska studier av bostadsområden i Chicago, USA, visar Wacquant hur den radikaliserade utsattheten skapas på basis av etnicitet och en dikotomi mellan svarta och vita (Wacquant 2008:231). Schierup menar att "De flesta av dessa – och ytterligare andra – samtida former för social uteslutning har ett uppenbart drag av rasifiering eller etnifiering, i och med att de innehåller praktiker eller former för social uteslutning som i synnerhet drabbar flyktingar och nya etniska minoriteter" (2001:71). Begreppen rasifiering, rasialisering och etnifiering innebär att institutionella praktiker skapar systematiska processer av uteslutning av etniska minoriteter. Byrne beskriver, i likhet med Wacquant, hur nya former av etnisk diskriminering skapat nya former av social utsatthet, som trots en historia präglad av rasism inte tidigare synliggjorts i USA; "There seems to be one uniquely ethnic element in socio-spatial exclusion in metropolitan capitalism. This is the ghettoization of black citizen in USA" (2005:120). Wacquant menar att medan tidigare generationer av immigranter och gästarbetare blev integrerade och en bestående del av populationen förblir de nya etniskt differentierade områdena utestängda från majoritetssamhället (1996:122). Edgren-Schori refererar till Madinipour (1998), som menar nya former av utsatthet präglas av att "ras och etnicitet är viktiga dimensioner när sociala klyftor skapas och att dessa dimensioner utgör gräns mellan inkluderade och exkluderade människor" (Edgren-Schori 2000:126). Byrne och Wacquant beskriver förhållanden i utsatta bostadsområden i Frankrike, Storbritannien och USA vars betingelser inte oreflekterat kan överföras till svenska eller nordiska förhållanden. I den statliga utredningen *Arbetslivets (o)synliga murar - Diskriminering i arbetslivet* beskrivs dock en utveckling som de senaste decennierna lett fram till, om än i mindre omfattning, en liknande utveckling som i sin tur skapat en paradox i det svenska samhället: "å ena sidan ambitiösa politiska program gällande välfärd och mångfald men å andra sidan en "rasialiserad" och tillsynes permanent social exkludering" (2006:36). En permanent uteslutning av medborgarna, även om de inte är lika radikal som i de länder som Byrne och Wacquant refererar till, blir dock möjligen en ännu större kontrast från en tilltänkt utveckling: förverkligandet av folkhemmets ambitiösa program.

Ser vi till de förändrade strukturerna på arbetsmarknaden så är övergången från en homogen industriproduktion till en post-industriell, post-fordistisk arbetsmarknad väldokumenterad inom samhällsvetenskapen (Byrne 2005, Schierup 2001, 2002, 2003, 2006, Wacquant 1996, 2008). Post-fordism etablerades som begrepp utifrån empiriska studier i USA, men dess giltighet har enligt vissa forskare idag spridit sig till stora delar av Västeuropa, en så kallad amerikanisering av arbetsmarknaden (Schierup 2006:181, Wacquant 2008:165). En post-fordistisk arbetsmarknad karaktäriseras av flexibla och lågavlönade jobb med dåliga eller obefintliga sociala rättigheter knutna till sig. Wacquant vill genom sitt begrepp *advanced marginality* peka på att denna utsatthet är en del av en neoliberal

politik, som gjort sig beroende av billig och flexibel arbetskraft (2008:258). Arbetsmarknaden har, förutom genomförd nationell politik, även påverkats strukturellt av en allt mer globaliserad ekonomi och en tilltagande diskriminering; genom en internationalisering av ekonomin försvann under 1990-talet jobb, i branscher som särskilt drabbade migranter hårt, till Sydeuropa, Asien och Latinamerika och därtill en ökad diskriminering vid avsked och nyanställningar. Denna utveckling gjorde att arbetslösheten i stora delar av Västeuropa (undantaget de nordiska länderna) för migranter kom att ligga på en dubbel eller tredubbelt så hög nivå som bland infödda (Schierup 2006:180).

De rasifierade nyfattiga arbetarna är marginaliserade socialt, men i ekonomiskt avseende utgör de viktiga kugghjul i den nya tjänsteekonomin och för den flexibilisering av produktion och anställningsvillkor som präglar den pågående omställningen till ett kvalitativt annorlunda organiserat arbetsliv än den "fordistiska" industriella massproduktionen som mötte de arbetskraftsinvandrare som anlände till Västeuropa under efterkrigstiden (Schierup 2001:74).

Det är främst fyra grundläggande strukturella förändringar som det hänvisas till i litteraturen, när det gäller att förklara nya former av utsatthet som uppstod i dess kölvatten, samt det därur sprungna behovet av att benämna detta. För det *första* kom en internationaliserad ekonomi och globalisering skapa en ökad konkurrens om arbetskraft. Rationaliseringar av basindustrin på 1970-talet, där många av de arbetsmigranter som kom till Sverige på 1950-, 1960- och 1970-talet hamnade, tillsammans med omlokaliseringar av produktionen från Nordeuropa till tredje världen eller Sydeuropa, Asien och Latinamerika genererade en arbetslöshet bland migrantarbetare på dubbelt eller tredubbelt så höga nivåer som bland personer födda i Sverige (Schierup 2003:178). Edgren-Schori menar att det på 1990-talet blev allt svårare för vissa grupper att etablera sig på arbetsmarknaden med hänvisning till en globaliserad ekonomi, där hon bland annat hänvisar till Cornoys forskning som visar att det finns 250 miljoner arbetande barn i världen, vilket bidragit till en brist på arbete för den vuxna populationen (2000:13). Europa genomgick på 1990-talet även en ekonomisk kris. I Sverige ökade den totala arbetslösheten från 1,6 % 1990 till 6,5 % 1998 (Kildahl 2001). För det *andra* att allt mer flexibla och informella anställningsformer kom att utvecklas vilket sammanföll med, för det *tredje*, försämrade sociala rättigheter och försäkringar. På 1980- och 1990-talet uppstår nya anställningsformer på arbetsmarknaden i Europa som beskrivs som en kompromiss mellan å ena sidan krav på begränsning av invandringen med hänvisning till kostnader för välfärdsstaten och å andra sidan företags ökade krav på billig och flexibel arbetskraft (Schierup 2003:181). De nya anställningsformerna, kontraktsanställningar, skiljde sig från de relativt trygga anställningar som arbetsmigranter haft under 1950-, 1960- och 1970-talet. Den flexibla arbetsmarknaden karaktäriseras av korttidskontrakt som förhindrar arbetaren arbets- och uppehållstillstånd samt social grundtrygghet och benämns inom vissa delar av forskarvärlden som en amerikanisering av europeisk arbetsmarknad (Schierup 2003:181).

Post-fordist production is a product of technological innovations and a new management practices which permit `flexible specialization` through batch production as opposed to massive homogeneous runs of the fordist era. Such flexible specialization requires a flexible labour market and is associated with the differentiation of labour and its rewards (Byrne 2005:69).

Otryggheten kan beskrivas som en drivkraft i en ökad global konkurrens på arbetsmarknaden. Schierup pekar även på att övergången till post-fordistisk ekonomi genererade en övergång från en kostnadsdriven till en innovationsdriven konkurrens och att den svenska modellen saknade kapacitet för denna omställning (2006: 47). För det *fjärde* kom nya krav att ställas på arbetslösa där arbete kom att utvecklas från en rättighet till en skyldighet, ett fenomen som i internationell litteratur benämns med begreppet *workfare*. Begreppet *workfare* innebär att man vill illustrera en process från att politiker betonade sociala rättigheter och rätt till arbete till att betona skyldigheter på arbetsmarknaden. Begreppet social exclusion har inneburit en förändring i hur social inkludering förklaras: från ett fokus på sociala rättigheter och omfördelning till ett fokus på integration på arbetsmarknaden (Schierup 2006:254). Schierup beskriver en omvandling i Sverige under 1990-talet från *nationell välfärdsstat* till *post-nationell workfare regim* (2006:49). Denna utveckling innebär enligt Schierup att social- och sysselsättningspolitiken blivit ett redskap för att styra beteende hos människor så att de kan anpassas till de marknadsekonomiska behoven (Schierup 2006: 49). I artikeln *Workfare Tendencies in Scandinavian Welfare Policies* illustreras hur Sverige utvecklats mot en arbetsmarknad präglad av ”workfare”.

While the recipients primary obligation had been to actively seek work and to accept reasonable offers, this was transformed during the 1990s to an obligation to participate in municipal work or training projects [...]They have the same duty to participate in the same work activities, but not the same right to remuneration (Kildahl 2001)

Förutom etnisk diskriminering och förändrade strukturer på arbetsmarknaden kom som sagt även den nya radikala utsattheten att sammankopplas med utestängda bostadsområden. De utsatta minoritetsgrupperna kom att tvingas bosätta sig, temporärt eller permanent, i bristfälliga boendemiljöer, som kännetecknas av bristande eller obefintlig samhällsservice och låg sanitär standard. Edgren-Schori menar att begreppet social exclusion kom att fånga upp dessa mångdimensionella processer som ”kan, genom de olika faktorer som ingår i den, leda till en rumslig manifestation i vissa bostadsområden. Missgynnade hushåll i olika avseenden samlas i särskilda bostadsområden” (Edgren-Schori 2000:125). Madinipour (1998) synliggör detta fenomen, genom att benämna dessa platser som *fattigdomsfickor i samhället*. Människor i dessa områden kan inte beskrivas som fullvärdiga medlemmar av samhället, deras medborgarskap är beskuret; deras civila, politiska och sociala rättigheter är begränsade eller obefintliga. Litteraturen som beskriver dessa typer av områden som står utanför det etablerade samhället, menar att dessa beskrivningar av fattigdomsfickor främst har bäring i större västeuropeiska och nordamerikanska städer, medan några beskrivningar av sådana tillstånd i de nordiska länderna inte förekommer i litteraturen. Byrne (2005) pekar även han på, i sin definition av social

exclusion, på just sambandet mellan processen av många faktorer och den rumsliga separationen det resulterar i:

I want to emphasize both the multi-dimensionality of exclusion understood in terms of life trajectories, and the significance of spatial separation within the urban areas of advanced industrial society (Byrne 2005:3).

Den geografiska segregationen är central i Loic Wacquants begrepp *advanced marginality*, ett begrepp som härstammar från empiriska studier av storstäder i USA och Frankrike. Boendemiljöer med advanced marginality präglas av en kvalitativt ny och radikal utsatthet; extrem fattigdom, socialt armod, etnisk uppdelning och våld.

By contrast, advanced marginality, displays a distinct tendency to conglomerate in and coalesce around 'hard-core, 'no-go' areas that are clearly identified – by their own residents no less than outsiders – as urban infernos rife with deprivation, immorality, illegality and violence, where only the discards of society would brook living (Wacquant 2008:270).

Wacquant identifierat två särdrag, kopplade till rumslig separation, som utmärker advanced marginality och särskiljer det från utsatta områden i allmänhet: "Spatial alienation and the dissolution of place" samt "Loss of hinterland" (Wacquant 2008:234). I dessa bostadsområden har solidariteten mellan människor och levande civilt samhälle gradvis urholkas, i jämförelse med etniskt segregerade områden som fanns under första halvan av 1900-talet i USA (t.ex. Little Italy, Little Polands) där ett gemensamt symbolspråk och en ömsesidig identifikation. En stolthet över de egna områdena har ersatts av en skam och ett förnekande av sitt bostadsområde. Dessa områden har gått från att varit *place*, där trygghet och gemenskap fanns, till att bli ett *space*. (Wacquant 1996:125–127, Wacquant 2008:237–243). Wacquant inleder sin bok *Urban outcast* med följande text.

Ghetto in the United States, *Banlieu* in France, *quartieri periferici* (or *degradati*) in Italy, *problemområde* in Sweden, *favela* in Brazil and *villa miseria* in Argentina: the societies of North America, Western Europe and South America all have at their disposal in their topographic lexicon a special term for designating those stigmatized neighbourhoods situated at the very bottom of the hierarchical system of place that composes the metropolis (Wacquant 2008:1).

Gore et al (1995) menar att bostadsområden är en direkt faktor för utestängning, när utsattheten blivit så strukturell att hela bostadsområden utestängs från samhällsservice eller den levnadsstandard som andra finns i andra bostadsområden.

Housing may also play a direct part of exclusion, as the clustering of the poor in areas without sanitation, good water, recreational facilities, reliable electricity and other services may directly promote exclusion (Gore et al 1995:45).

Eriksson menar att begreppen utanförskap, exclusion och marginalisering har en rumslig dimension gemensamt, att de alla är "rumsliga metaforer som refererar till att de som är utanför, exkluderade eller marginaliserade, har en viss lokalisering i förhållande till ett antaget centrum" (1999:295). Abrahamsson (1995) sammanfattar en innebörd av social exclusion, som den radikala utsatthet som samlas i olika kluster i storstäderna;

Other explanations see social exclusion as the end result of extreme poverty; the socially excluded are the “down and out” segments of our (urban) population (Abrahamsson 1995:121).

Edgren-Schori belyser denna radikala utsatthet genom att jämföra social exclusion (socialt utestängd) med begreppet marginalitet där social exclusion benämner en mer svårartad utsatthet, mer långvarig och svårare att ta sig ifrån (2001).

Att leva på marginalen, det vill säga, att pendla mellan att vara förankrad och utslagen (från t ex arbetsmarknaden) innebär alltid en risk att hamna i en position som socialt utestängd. Den sociala utestängningen innebär således en mer långvarig, ibland permanent, utslagning. Den sociala utestängningen får härmed en annan karaktär än det tillstånd som råder för de individer som lever på marginalen (Edgren-Schori 2000:123).

Även begreppet utanförskap har en tydlig koppling till arbetsmarknad, etnisk diskriminering och rumslig separation. Davidsson (2011) visar i sin diskursanalys hur begreppet definieras utifrån tre så kallade nodalpunkter, *bidragsberoende*, *invandrare* och *kriminallitet*. Utanförskapets definieras enligt Davidsson med en innebörd som innebär att ett utanförskap är motsatsen till arbete. Bidragsberoende och arbetslöshet har presenterats som de utlösande faktorerna för ett utanförskap. Folkpartiet pekar i sin första version av *Utanförskapets karta* på hur den socialdemokratiska politiken skapat passivitet och bidragsberoende och därigenom stora grupper människor i utanförskap (Folkpartiet 2004). Davidsson (2010) visar hur man i diskursen kring begreppet utanförskap likställt begreppet med invandrare. I diskursen beskrivs särskilt nyanlända invandrare fastna i ett utanförskap. Diskursen bygger även på att ”infödda” och ”invandrare” konstitueras som två homogena grupper som ställs mot varandra vilket gett begreppet en rasifierande prägel (Davidsson 2010:68).

Sammanfattningsvis har detta avsnitt illustrerat hur behovet av nya begrepp för att benämna social utsatthet växte fram som en effekt av att nya samhällsstrukturer etablerades. Den nya utsattheten sägs i denna förklaringsmodell karaktäriseras av en interagerande process av etnisk diskriminering, hårdnande arbetsmarknad, nedmonterade socialförsäkringssystem samt utestängda bostadsområden. Vi kan nedan se hur Schierup illustrerar dessa grupper, och dess nya former av social utsatthet.

En permanent arbetslös del av befolkningen vars inkomster krymper i takt med arbetslöshetsersättning och socialstöd skärs ned; de hemlösa; feminiseringen av fattigdomen till följd av ensamstående föräldrars levnadsvillkor; arbetslösheten och fattigdomen bland ungdomar; koncentrationen av de förfördelade i socialt och kulturellt avskilda bostadsområden – det är bara några aspekter av den ”nyfattigdom” som fortsatte öka snarare än att minska inom ett av världens ekonomiskt starkaste block under 1900-talets sista 25 år (Schierup 2000:71).

Att ordet nyfattigdom sätts inom citationstecken kan tolkas som en indikator på att det refererar till något annat än en klassisk tolkning av fattigdom; det är en ny form av social utsatthet dessa grupper ställs inför jämfört med de som i föregående decennier benämndes som fattiga. Samtidigt som medelklassen fick allt bättre levnadsvillkor kom klyftan

mellan fattiga rika vidgades, både i Sverige och internationellt, under 1990-talet (Edgren-Schori 2000:13). Ett gemensamt drag bland de som menar att begrepp som social exclusion och utanförskap skapats ur ett behov av att benämna en allt mer radikal utsatthet är att de utsatta bör betraktas som utestängda från samhället snarare än utsatta inom det.

En horisontellt illustrerad utsatthet

Ett annat tema i litteraturen som beskriver hur omstruktureringar i samhället skapat behov av att benämna social utsatthet med nya begrepp är utestängningen av individer, grupper och bostadsområden. Vi ska i detta kapitel se en utveckling där socialt utsatta förskjuts från att vara en del av majoritetssamhället till en position där de hamnar i utkanten eller helt stängs ute ifrån utanför det. Begrepp som fattigdom och underklass beskrev samhällsgrupper som hade svårigheter, men ändå var en integrerad del av samhällskroppen.

Social exclusion is typical of post modern societies within which the issue is no longer hierarchy and inequality, but horizontal segregation and refusal to include. The hierarchy of traditional class structure was a way of including, even if through conflict. The refusal to acknowledge each others or particular social groups is not merely and mainly a form of inequality; rather a form of non membership, non existence (Saraceno 2001:6).

Denna utsatthet är en utveckling av den mer radikala utsatthet som beskrevs i förra avsnittet. Den radikala utsattheten i temporära tältläger eller hyperghetton dit samhälls-service inte når gav upphov till begrepp som beskriver en utestängning. Detta är en central aspekt för förståelsen att begrepp som social *utestängning* och *utanförskap* kom att illustrera den nya tidens utsatthet. Den tidigare vertikala skalan där begrepp som fattigdom och utanförskap hör hemma betecknar en utsatt grupp i samhällets bottenkikt. Den nya radikala utsatthet som växt fram behövde förstås utifrån en horisontella skala som ger dikotomin inne/ute. Människor förhåller sig därmed till samhället som innesluten eller utestängd. Detta skiljer sig från tidigare innebörder som fokuserade på ojämlikheter inom samhället, till exempel i form av ojämlik inkomstnivå eller levnadsstandard.

This conceptual shift implies a change in perspective: from a static to a dynamic approach, from a one-dimensional to a multidimensional perspective, and also from a distributional to a relational focus. To some degree, the emergence of the concept of social exclusion has strengthened those concepts of, and approaches to, poverty which stress that it involves not only the lack of fundamental resources, but the inability to fully participate in one's own society (Saraceno 2001:2).

Vad Saraceno pekar på är att samhällsutvecklingen gjort att människor stängs ute från samhället på ett flerdimensionellt plan, vilket skapade ett behov som begreppet social exclusion kom att tillgodose, och att denna process ändrade fokus från distribution av resurser till att fokusera på människors relation till samhällsgemenskapen och medborgarskapet. Denna innebörd av begreppet social exclusion skisserades av EU kommissionen redan 1992.

More particularly, they point to an important change over the past 15 years in the nature of the challenge itself: the problem is now not only one of disparity between the top and bottom of the social scale (up/down), but also between those comfortably placed within society and those in the fringe (in/out) (EU kommissionen 1992:7).

Vidare betonar EU kommissionen att den konstruktion av en utestängning som begreppet social exclusion innebär kan vila på både materiell och psykologisk grund. Ser man till den semantiska betydelsen av begreppet social exclusion synliggörs de båda materiella och psykologiska aspekter som ett utestängande innebär: både en brist på de medelklassens livsvillkor och ekonomi samt ett psykologiskt utestängande från en samhällsgemenskap och hur dessa båda aspekter relaterar till varandra. Social utsatthet som *utestängning från gemenskap* innebär fokus på relationer mellan individer, grupper och samhället där vissa individer eller grupper stängs ute från en samhällsgemenskap. Denna tolkning av social exclusion kan härledas från en fransk idétradition och en ursprunglig fransk förståelse av begreppet *exclusion sociale*. Synen på samhället och individernas gemenskap kom därmed att bli en central del av begreppets social exclusions konnotationer, varför en exkurs om den franska betydelsen av samhället och det sociala är motiverat.

Edgren-Schori beskriver att den dubbla betydelsen av ordet *sociá'lis* (kamrat/samhälle) är viktig för att förstå den betydelse social exclusion kom att få inom den franska tanke-traditionen: med sitt arv i 1700-talets upplysningstid och franska revolutionen och dess krav på frihet, jämlikhet och broderskap. Samhället är i denna tanketradition ett broderskap och gemenskap. Den semantiska innebörden av social exclusion ger en tolkning nära denna förståelse av begreppet. De latinska orden *so'cius* (kamrat, deltagare), *sociá'lis* (kamratlig) och *excludere* (att utestänga) ger förståelse som kan betecknas: *utestänga från kamratskapen* eller *utestängd kamrat*. I senare tolkningar har *sociá'lis* översatts med samhällelig, och social exclusion får betydelsen *utestänga från samhället* (Edgren-Schori 2000:101). Den franska idétraditionen kom som vi tidigare påpekat spela en viktig roll för utvecklingen av den sociala utsatthetens begreppsapparat. Det horisontella perspektivet på social utsatthet vilar på en fransk tradition, där utestängningen handlar om en relation mellan individ/grupper och samhället och därtill kopplade rättigheter och skyldigheter.

Social solidarity, in the sense of a "social bond" (lien social) between the individual and society which is expressed in the active participation of citizen in public life, has always been central to French Republican thought. The concept of citizenship and social integration which underlies the notion of "social exclusion" in this French tradition is difficult to grasp for people working within the liberal individualist tradition. (Gore et al 1995:2).

I Encyclopedia of Sociology gör Silver en liktydig definition av social exclusion.

Social exclusion is a rupturing of the social bond. It is a process of declining participation, access, and solidarity. At the societal level, it reflects inadequate social cohesion or integration. At the individual level, it refers to the incapacity to participate in normatively expected social activities and to build meaningful social relations (Silver 2006:4411).

Denna förståelse ligger nära den förståelse av social exclusion som Edgren-Schori gör genom sin kategori, *social exclusion som brist på deltagande och gemenskap*, vilket "får sammanfatta de definitioner som har sitt ursprung i ett relationstänkade" (2000:141). Edgren-Schori pekar även på tre faktorer som måste vara uppfyllda för att man ska kunna prata om social exclusion utifrån denna förståelse:

Att vara utestängd från kamratskapen bygger på, för det första, att det finns ett kamratskap – ett gemensamt samhälle – att tillhöra och, för det andra, att det finns faktorer som orsakar utestängning från kamratskapen. Att vara utestängd från kamratskapen innebär, för det tredje, att den utestängda vill och kan, men inte får (Edgren-Schori 2000:101).

Social exclusion i betydelsen utestängd från samhällsgemenskapen relaterar alltså samtidigt till en socialpsykologisk känsla av att vara utestängd samt socioekonomiska villkor. När det gäller utestängning från materiella villkor blir begreppet medborgarskap relevant. När EU lanserade sitt tredje fattigdomsprogram 1989 introducerades begreppet social exclusion med betydelsen ett *beskuret medborgarskap*. EU inspirerades av sociologen T.H. Marshall's medborgarskapsbegrepp där ett medborgarskap förutom civila och politiska rättigheter utökas till att även omfatta sociala rättigheter (1950).

Within this Marshallian framework, social exclusion can be seen as *incomplete citizenship*, which is due to deficiencies in the possession of citizenship rights (in relation to the ideal of citizenship, of that society or elsewhere) and inequalities in the status of citizenship (Gore et al 1995:19).

Social exclusion kom därmed att enligt EU:s definition definieras som ett beskuret medborgarskap, tillstånd där man systematiskt förnekades ett minimum av ekonomiska, politiska och sociokulturella resurser (Schierup 2003:177, Schierup 2001:72, Schierup 2006:38). De utestängda är därmed förnekade rättigheter, som de åtminstone retoriskt, i det jämlikhetsideal som präglat Västeuropas och EU politik sägs vara berättigade till. Detta skiljer sig från de som tidigare benämndes fattiga eller underklassen, där deras tillstånd förvisso kanske ansågs orättvist men samtidigt som en accepterad normativ föreställning om hur samhället var konstituerat. Silver (1995) reflekterar kring övergången från en vertikal till horisontell skala och dess kopplingar till begreppet social exclusion. Hon menar att detta nya perspektiv på social utsatthet spred sig snabbt under 1990-talet och exemplifierar genom hur USAs president Bill Clinton beskriver socialt utsatta människor i storstaden mindre privilegierade områden: "it's not an underclass anymore. It's an outer class" (Silver 1995:59). Om fattigdom och underklass konstituerar social utsatthet utifrån en vertikal skala så har begreppet marginalitet mer gemensamt med den nya vertikala förståelsen och social exclusion.

Där underklass för tankarna till en vertikal modell där de som sägs vara i underklassen befinner sig i botten, är social exclusion och marginalitet rumsliga metaforer som kommunicerar en position horisontellt utanför eller i marginalen av en majoritet (Davidsson 2010:32).

Som vi ser hänvisar Davidsson begreppen marginalitet och social exclusion till den horisontella skalan, men hänför även begreppet utanförskap till denna förståelse (2010,

2011). Dels genom begreppets språkliga betydelse som tydligt pekar på detta, att man antingen är innanför eller utanför samhället. Begreppet har skapats i en kontext med målsättningen att illustrera att allt större grupper människor står utanför samhället, de deltar inte på några viktiga samhällsarenor. Davidsson illustrerar att den vanligaste förståelsen av utanförskap är den horisontella, genom ett exempel där Lars Leijonborg använder begreppet utifrån det motsatta, en vertikal metafor, ”att sjunka ner i utanförskap” och drar slutsatsen:

Det är dessutom en vertikal metafor som inte riktigt står i samklang med hur ”utanförskap” annars konstrueras som horisontellt ”utanför” någon form av innanförskap (Davidsson 2010:49).

Utanförskapsbegreppet har skapats inom en internationell trend, *welfare to work*, där plikten av lönearbete skärpts och de sociala rättigheterna för icke arbetande grupper försämrats (Davidsson 2010:69). Davidsson visar hur diskursen kring utanförskap omstrukturerat politiken så att bristen på arbete nu i större utsträckning har innebörden av att stå utanför samhället, både i form av försämrade bidrag vid arbetslöshet men även utifrån att alliansen skapar mentala bilder av att den som är utan arbete står utanför samhällsgemenskapen (2010:48).

I detta avsnitt har exempel på nya former av utsatthet getts. Det har även illustrerats hur dessa former av utsatthet skapat ett behov av nya begrepp. Förklaringsmodellerna bygger med andra ord på att samhällsförändringar skapat nya former av utsatthet som kräver att den sociala utsattheten beskrivs på nya sätt. För det *första* att begreppen beskriver en radikal utsatthet och för det *andra* att beskrivningarna av social utsatthet utgår ifrån en horisontell snarare än en vertikal skala. I nästa avsnitt kommer ett annat mer idealistiskt perspektiv på begreppsförändringarna att presenteras.

Nya tanketraditioner skapar nya perspektiv på social utsatthet

Motiven bakom att språket förändrades under 1980- och 1990-talet förklarades i föregående avsnitt utifrån förändrade samhällsstrukturer. En annan förklaringsmodell som går att finna i litteraturen fokuserar mer på idéer, tanketraditioner och perspektiv som en förklaring till att språket kring social utsatthet kom att förändras. Dessa idéer kan förekomma i skilda sammanhang som vetenskapen, politiken och journalistiken. När de nya idéerna med tiden kom att bli allt mer förankrade i samhället kom det att innebära nya perspektiv på social utsatthet vilket skapade ett behov av nya begrepp. Ett centralt sådant perspektiv är de teorier som utvecklades i en kritik av modernism och de moderna projekten och som med tiden kom att bli teorier som illustrerade postmoderna, poststrukturella eller senmoderna tillstånd och processer. Även utvecklingen av nya perspektiv kring makt och diskriminerande strukturer kom att bli centrala. För att förstå de förändrade idémässiga perspektiven på social utsatthet är en fördjupning i de förväntningarna på

samhällets förmåga att utjämna människors livsvillkor som kom att ställas under efterkrigstiden fördelaktig.

Välfärdssamhället som inte fullbordades

Åren efter andra världskriget kännetecknades av ekonomisk tillväxt och socialpolitiska reformer. Detta var särskilt synligt i Sverige där folkhemsvisionen var djupt förankrad i den politiska debatten. Den framgång som utvecklandet av välfärdsstaten hade decennierna efter andra världskriget skapade höga förväntningar på en fortsatt positiv utveckling, där allt fler människor skulle få det bättre. Idén om folkhemmet hade genererat politiska reformer som utjämnat och förbättrat levnadsstandarden för många utsatta grupper, fler och fler upplevde ett ökat välstånd. Det fanns en konsensus mellan både den politiska vänstern och högern angående statens ansvar för att distribuera välfärd (Martin 2004:80). Fram till 1970-talets slut fanns en optimism om att fattigdom var en rest från tidigare tillstånd, som i och med utveckling och tillväxt skulle avskaffas.

Towards the end of the seventies this image changed with the appearance of new forms of poverty and marginalization; firstly those resulting from the economic crisis, particularly rising unemployment and insecurity in respect of labour conditions; then other persisting or developing as a result of profound economic, technological and social changes which characterise the evolution of industrial society [...] Any reference to social exclusion necessarily denotes demonstrating the impact of above changes (EU kommissionen 1992:7).

Loic Waqquant menar att västvärlden såg fattigdom som antingen en kvarleva från tidigare orättvisor och att fattigdomen skulle försvinna i och med den fullständiga moderniseringen av välfärdsstaterna (2008:16). När president Lyndon B. Johnson år 1964 lanserade ”war on poverty” annonserades att fattigdomen i landet skulle vara uttraderad år 1976 och att världen skulle få se historiens första ”samhälle av välstånd” (Waqquant 2008:17). Ökningen av arbetslöshet, fattigdom och social isolering på 1990-talet sågs därmed som en ny och kanske till och med oväntad utveckling, ett tillstånd som Västvärlden lämnat bakom sig. För en stor del av Västvärdens befolkning, den växande medelklassen, hade sociala, materiella och ekonomiska aspekter av livet förbättrats. Samtidigt som de utsatta kan sägas blivit färre i antalet, så utestängs dessa allt mer utifrån diskriminerande faktorer och allt mer radikalt. Klass, kön och etnicitet har inte, som i visionen om ett jämlikt samhälle, blivit mindre centrala faktorer för möjligheterna till social och ekonomisk trygghet.

The post-war welfare state has succeeded in equalizing living conditions, but it has failed to deliver its promise of disconnecting opportunities from social origins and inherited handicaps (Fangen *et al* 2010:4).

I Sverige, ett land som präglades av folkhemsvisionens optimism kom paradoxen som synliggjorde diskrepansen mellan politiska visioner och en uppvisad utestängning att bli central inom politiken i flera decennier (Schierup 2006:36).

Kontrasten mellan ambitiösa politiska utfästelser om ”välfärd för alla” och ett samhälle präglat av ”mångfald” och lika möjligheter, å den ena sidan, och en fördjupad etniskt

präglad klassindelning samt en *rasialiserad och tillsynes permanent social exkludering*, å den andra (Schierup 2006:36).

I Sverige uppmärksammades fenomenet under 1960-talet genom en rad studier om människors levnadsförhållanden. Med studien *Fattiga i folkhemmet* visade Gunnar Inghe de långvariga understödstagarnas utsatthet (Inghe 1960). I *Den ofullständiga välfärden* utvecklades kritiken, och författarna argumenterade för att folkhemsvisionens jämlikhetsideal krackelerat genom att grupper av människor stängs ute från samhällsgemenskapen (Inghe & Inghe 1969). Som följd av en efterföljande debatt hamnade frågan på det politiska bordet och Låginkomstutredningen kom i sitt betänkande att bekräfta bilden av omfattande relativ fattigdom, men även en mer absolut fattigdom för mindre grupper av exkluderade medborgare (SOU 1970:34). Utifrån dessa empiriska undersökningar kom tankar om folkhemsvisionens uppbrott att etableras.

Den utveckling som ägt rum i Västeuropa under framförallt de två senaste decennierna och som bland annat inneburit att den ekonomiska tillväxten inte kommit alla grupper i samhället till del har medfört att ett utanförskap skapats i former och kvantiteter som vi allmänt sett trodde vi lämnat bakom oss. Från politiskt håll uppstod mot den bakgrunden ett behov av att kunna benämna detta fenomen och identifiera de grupper som drabbades (Edgren-Schori 2000:99).

Men kritiken riktades även mot samhällsvetenskapens teorier. Moderna och strukturalistiska samhällsteorier ifrågasattes. Den bild av en autonom välfärdsstat som hade möjlighet att fördela resurser jämlikt, som T.H. Marshall förutspådde i medborgarskapets sociala dimension kom att ifrågasättas som allt för framstegoptimistiskt (Bottomore 1996). Istället kom en maktförskjutning mot en allt mer fragmentiserad och globaliserad värld att lyftas fram inom samhällsvetenskapen; där det senmoderna samhället och postmodernism hamnade i fokus. Maktförskjutningen mot transnationella aktörer; till exempel överstatliga institutioner, transnationella korporationer och en global marknad kombinerat med förändrade politiska vindar kom att påverka välfärdens utbyggnad (Schierup 2002:17). De samhällsteoretiska utgångspunkter som utvecklades som ett ifrågasättande av det linjära och naivt optimistiska i modernismen kom med tiden att påverka begreppen och teorierna kopplade till social utsatthet.

Postmodernism och social utsatthet

Det äldre begreppet fattigdom är tätt förknippat med industrialiseringens och välfärdsstatens utbyggnad. Arbetarklassen i allmänhet och dess lägre skikt i synnerhet, benämnda genom begrepp som trasproletariat eller prekariat, var under stora delar av 1900-talet synonymt med fattigdom. Arbetarklassens livsvillkor innebar ofta en avsaknad av de allra mest grundläggande behov som skolor, sjukvård, sanitära anläggningar; att de fattiga levde under dåliga förhållanden var norm i samhället. Enligt en marxistisk analys etablerades denna norm genom storkapitalismens organisering av arbetsvillkoren, där borgarklassen exploaterade arbetarklassens produktion. Abrahamson beskriver detta tillstånd:

Poverty was, correctly, viewed as an extreme form of inequality, but it was not a problem that only applied to the minority of the population. On the contrary, poverty was "normal"

way of life for working people. Of course, the lifestyle of the working classes excluded them from the life of the ruling classes. But the poor was not excluded from "mainstream" society; they *were* mainstream society (Abrahamson 1995:128).

Att förbättra arbetarklassens villkor var därmed en högst central samhällspolitisk frågeställning inbäddad i det system som kapitalismen skapat. För arbetarklassen var kraven förståliga utifrån det uppenbart ojämlika, men även för den ledande samhällsklassen framstod kraven som allt mer rimliga, om inte annat för att förhindra en hotande revolution. Särskilt i Sverige skapades härmed en bred konsensus mellan representanter från arbetarklassen och borgarklassen. Denna konsensus synliggjordes i det avtal mellan Landsorganisationen i Sverige och Svenska Arbetsgivareföreningen som den 20 december 1938 slöts, det så kallade Saltsjöbadsavtalet, där relationen mellan representanter för arbetarna och representanter för arbetsgivarna kom att regleras. Under industrialiseringens tidigaste faser innebar fattigdomsbegreppet, åtminstone utifrån dagens perspektiv, som en beskrivning av majoritetsbefolkningen medan ett begrepp som social exclusion adresserar de minoritetsgrupper som kom att uteslutas från majoritetssamhällets allt bättre livsvillkor, i takt med att den framväxande medelklassen fick det allt bättre ställt.

The final explanation we have traced locates the two concepts in different historical times: poverty is a modern phenomenon related to (early) industrialization while social exclusion is its postmodern or postindustrial equivalent. Here, both poverty and social exclusion must be understood with reference to their opposites: wealth and integration. Poverty is an early modern condition for the majority of people (the working class) brought on to them because of the exploitation by the rich (the bourgeoisie). Social exclusion is a postmodern condition for a minority of people who are marginalized from mainstream middle mass society (Abrahamsson 1995).

Ur denna distinktion mellan begreppen kan vi förstå dess i två skilda samhällsteoretiska förklaringsmodeller. I den moderna förståelsen av begreppet fattigdom finns en huvudberättelse att hämta legitimitet ur, den marxistiska klasskampen, som rättfärdigar och anger riktlinjer för utvecklingen. Denna berättelse erbjuder en väl avgränsad problematik (arbetarklassens ojämlikhet) och en väl avgränsad lösning (reformer för att utjämna klasskillnader). De stora berättelserna och ideologierna som gav anspråk på en enhetlig förklaring av samhället och dess utveckling, kom att kritiserars i de postmoderna teorier som uppstod under 1980-talet. Enhetliga kunskapsanspråk kom att kritiserars med hänvisningar till pluralism och illustrationer av ett rastlöst samhällstillstånd (Bauman 1994), eller som Lyon beskriver det; "Den moderna kunskapen rättfärdigar sig genom stora berättelser som rikedomens tillväxt och arbetarnas revolution" (1998). Förklaringarna av tillståndet för de socialt utsatta kom med andra ord att ifrågasättas för sin brist på pluralism och bristande differentiering. Det bör dock tilläggas att det även påpekas i litteraturen att både begreppet fattigdom samt begreppet marginalitet, i dess tillämpning och innebörd innebär ett mångdimensionellt perspektiv (Byrne 2000). Alvesson (2003) menar att alla ståndpunkter traditionellt hämtat legitimitet ur någon slags berättelse, de stora berättelserna om "ande" och "frigörelse" har i det postmoderna tillståndet försvunnit. Både fenomenet social utsatthet och dess lösning kan i detta perspektiv sägas ha förlorat sin huvudberättelse och legitimitet.

From this point of view, social exclusion could be understood as 'post-modern'. This is not because post-modern subjects have more sophisticated needs than modern ones (as Abrahamson 1997 seems to suggest), but because in contemporary societies it is more difficult to find the reasons for social integration. The explosion of 'differences', formerly hidden or repressed in the pseudo-universalistic ideal of a Euro-core worker-centred citizenship, has not yet been met by theories and practices capable of integrating them (Saraceno 2001:3).

I en postmodern förståelse av individen framträder en fragmenterad identitet. En människa har här en mängd olika subjektpositioner, som kan alterneras beroende på kontexten. Enligt Alvesson (2003) kom de enhetliga beskrivningarna av samhällsklasserna att förlora sin legitimitet, genom att en explosion av olikheter, som tidigare gömdes i en schablonbild av arbetarklassen, nu kom att synliggöras. Så här illustrerar Alvesson (2003) bilden av det postmoderna subjektet i boken *Postmodernism och samhällsforskning*.

Man kan lätt illustrera detta genom att peka på de olika rimliga sätt som ett särskilt mänskligt subjekt kan tilltalas på: du, som akademiker, som europé, som kvinna, som tonåring, som muslim, som en individ som lever i ett fritt, demokratiskt samhälle, som överviktig och så vidare. Om man skuggade en individ under en hel dag, iakttog hur hon träffade en rad olika människor och såg hur hon uppträdde på olika sätt i dessa situationer, hur tillfälligheter tycks definiera subjektet, skulle människolivets flytande och fragmenterade karaktär bli uppenbar (Alvesson 2003:43).

Engdahl och Larsson talar om en postmodern avdifferentering som ”medför att såväl sociala klass- och könsskillnader som den funktionella specialiseringen av samhällets verksamheter i olika samhällssfärer imploderar in i ett gemensamt svart hål” (2006:290). Ett sådant perspektiv på samhället innebär att de klasskillnader som legitimerade den marxistiska klasskampen och förbättringar av de fattigas villkor inte längre är giltiga. Den självklarhet som funnits kring den sociala utsattheten och dess samhälleliga stöd för reformer mot jämlikhet har därmed ersatts av en rad frågeställningar; Vilka är de socialt utsatta? Vad ska de hjälpas ifrån? Hur ska de hjälpas? Detta kan tolkas som ett perspektivskifte från en enhetlig till en mångdimensionell tolkning av social utsatthet. Det postmoderna perspektivet beskrivs därmed ha skapat ett behov av mer mångdimensionella begrepp för att fånga upp alla olikheter som nu sades definiera det socialt utsatta (Atkinson & Davoudi 2000, Berghman 1995, Byrne 2005, Davidsson 2011, Gore 1995, Room 1995, Silver 1995). Touraine (1991, 1992) menar att fragmentariseringen av social utsatthet, dess målgrupp och lösning, inneburit att dessa grupper osynliggjorts; att frågeställningarna om vilka de är och hur de ska hjälpas förskjutits från den politiska agendan och att ett icke-medlemskap eller icke-existens nu präglar dessa gruppers status. Arjan de Haan (2001) har en mer positiv tolkning av det mångdimensionella perspektivet på social utsatthet, skapad inom en postmodern förståelseram, och menar att det är styrkan i begreppet social exclusion. Det handlar enligt de Haan inte om nya former av social utsatthet, utan synliggörandet och skapandet av nya perspektiv på utsatthet som sedan länge funnits. De Haan menar dock att de nya och mer mångdimensionella begreppen bättre beskriver dessa tillstånd och fångar den utsatta existensen på sätt som tidigare inte varit möjliga. De Haan skapar därmed en tydlig distinktion från den förklaringsmodell

som presenterades i förra avsnittet, där de nya begreppen utvecklades som en reaktion på nya former av social utsatthet. Nedan kan vi se hur de Haan, som en del av denna tanke, ser på framväxten av begreppet social exclusion.

The concept [social exclusion] does not describe a new reality; neither it is the only appropriate or even a radically innovative concept to describe deprivation. The concept's advantage is that it focuses attention on central aspects of deprivation: deprivation is a multi-dimensional phenomenon, and deprivation is part and parcel of social relations (de Haan 2001:22).

Enligt de Haan utvecklas begreppet social exclusion som ett mångdimensionellt alternativ till äldre endimensionella begrepp som fattigdom. Även svenska författare pekar på att det behovet av mångdimensionella beskrivningar var en central anledning till utvecklingen av begreppet social exclusion.

En fördel som lyfts fram av förespråkare är att social exkludering som begrepp kan bidra till en mer mångdimensionell och komplex förståelse av marginalisering, polarisering och diskriminering än exempelvis fattigdomsbegreppet (Alm *et al* 2010:11).

Begreppet social exclusion kan sägas rymma en mångdimensionell syn på sociala olägenheter där förhållandet mellan en inkluderad majoritet och en exkluderad minoritet uttrycks (Davidsson 2010:153).

Schierup (2006) refererar social exclusion till Pierre Bourdieus begrepp *Misère du monde*, där mångfalden och mångtydigheten i det franska samhällets sociala utestängning synliggörs. Den sociala utestängningen är inte enhetlig, det är inte en historia och inte en lösning utan den tar sig många olika uttryck och skapar en uppsjö av individuella berättelser. På politisk nivå markerar EU kommissionen 1992 ett nytt synsätt på social utsatthet där de tydligt markerar behovet av mångdimensionella bilder av social utsatthet.

More clearly than the concept of poverty, understood far too often as referring exclusively to income, it [social exclusion] also states out the multidimensional nature of the mechanisms whereby individuals and groups are excluded from taking part in the social exchanges, from the component practices and rights of social integration and of identity. Social exclusion does not only mean insufficient income, and it even goes beyond participation in working life: it is felt and shown in the field of housing, education, health and access to services (EU Kommissionen 1992).

Begreppet fattigdom, där utsatthet i vissa fall begränsas till inkomster och levnadsstandard, framstår enligt vissa författare som otillräckligt och ersätts därmed av social exclusion, vars dimensioner rymmer allt från bostad, utbildning, hälsa, arbete, ekonomi samt socialpsykologiska förklaringsmodeller. Berghman menar att två distinkta konnotationer särskiljer social exclusion från tidigare begrepp som fattigdom och deprivation: *mångtydighet* och *dynamik* (1995:16). För Lyon (1998) är de mångdimensionella begreppsapparater som konstrueras inom postmodern teoribildning ett svar på differentieringen av samhället; komplexa samhällen måste mötas med komplexa begrepp. Modernismens enhetliga lösningar på den sociala utsattheten är inte längre giltig, de "explosion of differences"

måste förstås både som en differentiering av de socialt utsattas livsvillkor men också som en postmodern tolkning av fenomenet, där det mänskliga subjektets tolkning av sig själv och andra tillmätts större intresse och där som en följd av detta kan nedbryta tidigare relativt fasta kategorier som kön, klass och etnicitet (Alvesson 2003, Lyon 1998). Det mångdimensionella och dynamiska skapar ett intresse för hur processer, på både micro-, meso- och macro- nivå, skapar social utsatthet och hur de olika dimensionerna interagerar med varandra. Denna åtskillnad mot tidigare fattigdomsbegrepp gör att även forskningen kring begreppet måste omformuleras.

The multidimensional and dynamic connotations that it carried pointed to the necessity of enlarging the research field in two directions. Instead of focusing poverty research on a static description of income shortages, it showed the need, on the one hand to encompass a multidimensional set of living conditions, on the other hand, the process that leads to poverty or deprivation (Berghman 1995: 27).

Detta perspektiv synliggör social utsatthet som ett komplext samspel mellan ett flertal dimensioner eller faktorer, ett perspektiv som kom att vinna allt större inflytande inom vetenskaplig teoribildning.

Intersektionalitet och processperspektiv

I förra avsnittet illustrerades postmoderna perspektiv, där människan beskrivs som fragmenterad och subjektiv, vilket i sin tur kom att skapa ett behov av mångdimensionella beskrivningar av henne och hennes utsatthet. Det mångdimensionella perspektivet på utestängning och diskriminering hade dock redan börjat utvecklas inom den feministiska forskningen i USA i form av teorier om intersektionalitet. Intersektionalitetsteori synliggjorde hur människors fragmenterade identiteter kom att skapa parallella och interagerande diskriminerande praktiker, är man till exempel både svart och kvinna så är det två interagerande diskrimineringsgrunder. Dessa teorier utvecklades som en kritik gentemot ett allt för ensidigt fokus på en utvald diskrimineringsgrund, till exempel genusforskarens och genusaktivisternas allt för snäva fokuserat på kön eller black power-rörelsen för dess ensidiga inriktning på etnicitet. Genom utvecklandet av teorier om intersektionalitet var ambitionen att synliggöra hur människor diskrimineras utifrån interagerande diskrimineringsgrundade identiteter. Teorier om intersektionalitet blir därmed högst relevanta som förklaringsmodell för framväxten av de nya innebörder av utsatthet som introduktionen av social exclusion och utanförskap innebar. Lykke, professor i genusvetenskap, visar hur begreppet intersektionalitet blir intressant när man pratar om social utsatthet just i betydelse av utestängning och den inne/ute dikotomin som den bygger på.

Begreppet intersektionalitet har använts inom feministisk teori för att analysera hur sociokulturella hierarkier och maktordningar interagerar och skapar inklusion/exklusion runt diskursivt och institutionellt konstruerade kategorier som genus, etnicitet, ras, klass, sexualitet, ålder/generation, nationalitet, osv. (Lykke 2005:8).

Ett postmodernt perspektiv kan sägas ha skapat förutsättningar för att uppmärksamma en pluralism kopplad till diskriminering och social utsatthet, vars processer kan förstås genom teorier om intersektionalitet. Pillar menar att nyttan med begreppet social

exclusion, i jämförelse med äldre begrepp, är just dess fokus på diskriminerande identiteter och hur dessa interagerar.

The usefulness of the term “social exclusion” over older terms such as “poverty” or “deprivation” (Welshman, 2007) or over its North American equivalents “marginalization” or “underclass” (Hills et al., 2002) lies precisely in this broad conceptualization and in the recognition that identities are a major source of exclusion from material well-being. Key aspects of identity that are widely recognized as mitigating access to material resources include gender, ethnicity/race, class and citizenship status and the myriad ways in which these intersect (Pillar Odatrad:1).

Pillar framhåller att en underliggande orsak till att begrepp som social exclusion utvecklades var just att kunna visa hur diskriminerande praktiker var kopplade till människors identiteter, och främst i ett processperspektiv där flera diskriminerande praktiker interagerar. I detta perspektiv ligger social exclusion och dess framväxt mycket nära de teorier som utvecklades kring intersektionalitetsbegreppet. Den europeiska kommissionen genomförde 2006 en stor studie, omfattande 30 länder, med titeln *Gender inequalities in the risks of poverty and social exclusion for disadvantaged groups in thirty European countries*, där det intersektionella perspektivet fick stort utrymme i förhållande till social utsatthet och särskilt begreppet social exclusion.

The concept of ‘intersectionality’ provides a more nuanced tool than that of ‘double disadvantage’ for understanding gender-based differences in exposure to various forms of discrimination and social exclusion. For example, how racism and gender discrimination combine to structure the experiences of women from ethnic minority groups (Europeiska kommissionen 2006:8).

Diskrimineringsgrundande identiteter och begreppet social exclusion kopplas i denna studie samman, och en styrka i social exclusion beskrivs vara att begreppet skapar förutsättningar för att analysera dessa diskriminerande praktiker. Ett centralt fokus inom intersektionalitetsbegreppet är således ett processperspektiv; där de olika diskrimineringsgrundande praktikernas interaktion och pågående processer undersöks: ”Det viktiga för många feminister när det gäller intersektionaliteter mellan genus, ras, etnicitet, osv, är att det handlar om ömsesidiga processer där olika fenomen konstruerar och transformerar varandra” (Lykke 2005:8). Både begreppet social exclusion och begreppet utanförskap har en innebörd som lägger tydligt fokus på att se social utsatthet som en process. Sahlin & Machado samt Fischer betonar båda den kumulativa i processen, den successiva utestängningen till följd av interagerande faktorer.

Begreppet [social exclusion] betecknade den successiva förlusten av sociala, ekonomiska, institutionella och kulturella band och de symboliska förbindelser som normalt knyter en individ till hennes eller hans samfund (Sahlin & Machado 2008:176).

[social exclusion] is usually formulated in terms of multiple and cumulative disadvantages that lead to or reinforce multiple deprivations, or else as a description of a various social aspects of deprivation (Fischer 2008:27).

Edgren-Schori menar att hon i sin begreppsanalys av social exclusion, med de många olika tolkningarna i åtanke, ”tagit fasta på de tolkningar av begreppet som dels markerar en åtskillnad mellan social utestängning och fattigdom dels uppmärksammar den dynamiska karaktären, det vill säga tillämpas begreppet som uttryck för en process (Edgren-Schori 2000:108). Om intersektionalitetsbegreppet lägger fokus för processen på de kategorier hos subjektet som kan vara en grund för diskriminering så tillämpas även själva levnadsförhållandena på ett processperspektiv kopplat till social exclusion.

It is important both for policy and explanatory purposes to disentangle different elements of hardship and also identify the interrelationship for example between financial poverty and poor housing, between educational failure and lack of skills in the job market, between deprived childhoods and subsequent patterns of health and sickness. The way in which exclusion occurs is dependent on young people's belonging to a plurality of disadvantaged categories (Fangen *et al* 2010:5).

I detta perspektiv kan exempelvis undermåligt boende, hälsa, utbildning interagera i en process. En rimlig fråga i sammanhanget är då vilka gränser för att avgränsa social exclusion som finns, eller om det i princip kan innebära vilka former av social utsatthet som helst. Det produceras med jämna mellanrum indikatorer för vad social exclusion är och hur det kan mätas. Conchita och Satya (2006) menar social exclusion är ett mångdimensionellt begrepp, definierat genom en uppsättning av levnadsvillkor som kan undersökas både kvalitativt och kvantitativt.

As social exclusion includes economic, social and political aspects of life, it is a multidimensional phenomenon. It implies deprivation in a wide range of indicators or functions of living standards, which can be of quantitative or qualitative type (Conchita & Satya 2006:2).

Detta synsätt har givetvis lett till diskussioner på politisk och vetenskaplig nivå kring vilka faktorer eller indikatorer som ska definiera eller mäta social exclusion.

Definitionerna är ofta multidimensionella, dynamiska och kumulativa med ett antal indikatorer för skälighetsnivå [...] Forskning kring social exkludering brukar innefatta en lista på mer eller mindre samverkande faktorer som alla anses bidra till en utsatt situation (Alm *et al* 2010:10).

Alm *et al* (2010) visar på vilka som är mest frekventa.

På i princip alla listor förekommer indikatorer som har med svag arbetsmarknadsanknytning respektive materiell fattigdom att göra. Andra indikatorer som tenderar att återkomma är t.ex. politisk passivitet, låg utbildningsnivå, hälsoproblem, social isolering och låg boendestandard (Alm *et al* 2010:10).

Slutsatsen är att utestängningen definieras i stor utsträckning i förhållande till produktion eller konsumtion vilket stämmer överens med indikatorer som skapats inom EU (Alm *et al* 2010:10). Begreppets komplexitet skapar svårigheter när det ska operationaliseras.

[Social exclusion] is a phenomenon that affects all member states, though national situations vary and the stress tends to be laid at different features in different countries [...]

The multifaceted nature of these situations makes it difficult to address the problem statistically. The information available shows, however that social exclusion is a major phenomenon (EU kommissionen 1992:3).

Begreppet *utanförskap* innebär i likhet med social exclusion ett mångdimensionellt perspektiv. I likhet med social exclusion innebär detta att när det ska operationaliseras och göras mätbart så skapas en mängd olika varianter. När Folkpartiet började använda sig av begreppet utanförskap i början av 2000-talet gjordes en operationalisering av begreppet.

Begreppet utanförskap kan definieras på många olika sätt. I detta sammanhang ska vi använda begreppet för att definiera en situation i vilken individer eller grupper av individer står utanför en rad centrala samhällsarenor: arbetsmarknad, föreningsliv, politiska organisationer, kulturliv, idédebatt osv. Dessa olika arenor bildar kärnan i de maktrelationer som formar samhällslivet i stort och ger tillträde till såväl resurser som möjligheter. Utanförskap är därför synonymt med maktlöshet (Folkpartiet 2004:8).

Likheter med det mångdimensionella synsättet på social exclusion finns här, där utestängningen från ett flertal olika samhällsarenor tillsammans bildar ett ”utanförskap” från en gemenskap. Dessa samhällsarenor kan jämföras med de indikatorer för social exclusion som ovan har beskrivits, och den interaktiva och kumulativa påverkan de kan sägas utgöra på individen. Folkpartiet mäter utanförskap med hjälp av tre indikatorer: sysselsättning, skolresultat och valdeltagande (Folkpartiet 2004:8). Alm *et al* pekar dock på att det inte finns en samsyn på begreppets definition inom den borgerliga alliansen.

För det första ser Folkpartiet utanförskap som ett mångdimensionellt begrepp, till skillnad från moderaternas definition som ju enbart tar fasta på förvärvsarbete. [...] Den andra, och mest markanta skillnaden jämfört med Moderaternas relativt tekniska definition, är att Folkpartiet ser utanförskapet som ett kollektivt fenomen med mentala dimensioner. Det är när utanförskapet koncentreras geografiskt som man menar att ”den individuella utsattheten” omvandlas till ”kollektiva processer”, processer som dessutom besitter en egen självförstärkande dynamik (Alm *et al* 2010:15).

Utanförskap kan relateras till utestängning från samhällsarena, som politik, kultur, arbetsmarknad och etnicitet, men även livsvillkor (Alm *et al* 2010:12). I detta avsnitt har en förklaringsmodell som fokuserar på utvecklandet av nya teorier och perspektiv på samhället presenterats. I nästa avsnitt kommer den tredje förklaringsmodellen att presenteras, som mer än de två tidigare modellerna fokuserar på politikernas roll i utvecklandet av begreppen.

Nya begrepp lanseras utifrån politiska intentioner

Denna förklaringsmodell innebär varken att nya begrepp lanserats utifrån att nya former av social utsatthet lanserats eller att samhällsteoretiska och idémässiga perspektiv på social utsatthet förändrats i grunden, istället förklaras förändringarna i språket med politiska intentioner. Det innebär att begreppens tillblivelse kan spåras i att politiker önskar lansera en alternativ syn på social utsatthet än den de äldre begreppen förknippas

med. Ett faktum som är till stöd för denna förklaringsmodell är att både begreppen social exclusion och utanförskap fick stor spridning när de lanserades inom politiska arenor. Det fanns med andra ord relativt starka ambitioner inom politiken att sprida dessa begrepp. Denna förklaringsmodell är dock inte lika frekvent förekommande i litteraturen som de två föregående.

Inom politiken används begreppen både för att försköna och förvärpa bilden av hur de socialt utsatt har det, beroende på om man sitter vid makten eller är i opposition. Begreppet utanförskap lanserades till exempel som ett försök av Folkpartiet att lansera en bild av ett splittrat Sverige, så här inleds förorden till Utanförskapets karta; ”Ett nytt socialt landskap har vuxit fram i Sverige, ett landskap präglad av utestängning från arbetsmarknaden, bostadssegregation, bidragsberoende, maktlöshet och sårbarhet” (Folkpartiet 2004:2). Social exclusion kan dock snarare beskrivas ha lanserats med den motsatta agendan, att försköna bilden av den sociala utsattheten inom EU. Halleröd menar i sin rapport *Levnadsförhållanden* att det skapades en politisk diskurs inom EU där politiker hellre erkände att det fanns socialt exkluderade i sina medlemsländer än att det fanns fattiga invånare (1997). Begreppet fattigdom var enligt Halleröd sedan länge laddat med negativa konnotationer och genom skapandet av nya begrepp kunde politikerna öka kontrollen över debatten. Berghman (1995) beskriver inom EU ett motstånd mot begreppet fattigdom som förklaring till att begreppet Social exclusion så snabbt etablerade sig.

Soon after the social exclusion concept was first used, the European commission stuck systematically to it. The original reasons for this shift seems to have been political, as member states (who have a guaranteed minimum income deemed sufficient to cover basic needs) expressed reservations about the word poverty when applied to their respective countries. 'social exclusion' would then be a more adequate and less accusing expression to designate to existing problems and definitions (Berghman 1995:16).

Även Abrahamson (1995) menar att det var inom EU som ett motstånd mot begreppet fattigdom etablerades, men reserverar sig samtidigt för att ett sådant påstående är svårt att bevisa;

In some EU member states poverty had become "political incorrect", and was therefore substituted by social exclusion. Such a claim is, of course, hard to prove; it only circulates among various EU experts, diplomats, and civil servants as part of their collective memory (Abrahamson 1995:125).

Abrahamson (1995:125) menar att det ansågs beklämmande för politikerna att möta det faktum att en betydande del av befolkningen är relaterade till begreppet fattigdom, det signalerar ett djupgående misslyckande för välfärdsstaterna. Genom införandet av begreppet social exclusion försköts problematiken bort från samhällsnivån till egenskaper eller attribut hos enskilda individer.

På en EU konferens 1994 kommenterade Room (1994) detta motstånd mot begreppet genom att öppna upp för en debatt kring vilka andra orsaker till begreppsbyten som kunde föreligga förutom ett motstånd mot begreppet fattigdom.

How far these shifts (from poverty to social exclusion, p.a) reflected any more than the hostility of some government to the language of poverty, and the enthusiasm of others to use the language of social exclusion is a matter of debate (1994:6).

Edgren-Schori (2000) pekar på samma politiskt retoriska intentioner, att undkomma det tunga historiska arv som begreppet fattigdom bär på, som en förklaring till att social exclusion introducerades inom EU; ”Att begreppet social utestängning introducerades inom den politiska diskursen kan sannolikt förklaras med [...] en strävan att komma bort från en tredje-världen terminologi” (Edgren-Schori 2000:106). Room (1995) menar att en bakomliggande orsak till att politikerna under 1990-talet kom att uppleva ett allt större behov av att särskilja sig från ”tredje-världen terminologi” hade sina orsaker i att den allt mer radikala sociala utsattheten som bredde ut sig förde med sig en ökad användning av begreppet fattigdom. När begreppet fattigdom fick en större spridning för att beskriva tillstånden i EU:s medlemsländer startades processer av motstånd mot att länder i Europa skulle definieras utifrån samma begrepp som länder i tredje världen.

I Sverige lanserades under 2000-talet begreppet *utanförskap* på politisk nivå. Davidsson visar i sin diskursanalys av begreppet hur den borgerliga oppositionen i debatten mellan 2003-2006 fixerade begreppets betydelse ”som betecknande ett negativt tillstånd som uppstått på grund av den socialdemokratiska regeringens förda politik” (2010:164). Det ökande utanförskapet i Sverige var enligt oppositionen en konsekvens av den sittande regeringens förda politik. Om social exclusion enligt uttolkarna ovan handlade om att försköna bilden av social utsatthet för de sittande politikerna så var agendan den motsatta i konstruerandet av begreppet utanförskap: att i politisk opposition påpeka den sittande regeringens negativa påverkan för social utsatthet. Utanförskap används för att beteckna det tillstånd skapat av långvarigt bidragsberoende, ”Alliansen sade sig förespråka arbete och aktivitet och menade att det socialdemokratiska regeringsalternativet stod för en linje som förespråkade utanförskap och bidragsberoende” (Davidsson 2010:36). Begreppet blir liktydigt med arbetslöshet och bidragsberoende, och tillskrivs de politiska motståndarna. I detta, det sista av de tre förklaringsmodellerna fokuserar på politikernas roll i utvecklandet av nya begrepp. Oavsett hur man kategoriserar de bakomliggande orsakerna till begreppsförändringarna är det tydligt att de nya begreppen inneburit genomgripande nya perspektiv på vad det innebär att vara socialt utsatt. Nästa avsnitt fokuserar på dessa innebördsförändringar och vilka konnotationer begreppen som beskriver social utsatthet har idag.

De nya innebörderna av social utsatthet

I föregående kapitel undersöktes de bakomliggande orsakerna till att språket förändrats kring social utsatthet. Detta har samtidigt inneburit att nya innebörder och förståelser av dessa nya begrepp presenterats. I detta avsnitt sammanfattas dessa innebördsförändringar och därmed besvaras studiens andra frågeställning.

En avgörande skillnad mellan begreppet fattigdom och begreppen social exclusion och utanförskap är målgruppen, där det förra under de tidiga stadierna av industrialiseringen refererade till majoriteten i samhället, den fattiga arbetarklassen medan det senare refererar till marginaliserade och utestängda minoritetsgrupper eller bostadsområden. Denna utveckling kan kopplas till att, främst social exclusion men även i mindre omfattning begreppet advanced marginality, kan sägas beskriva en allt mer genomgripande form av utsatthet; där människor lever allt mer isolerade från majoritetssamhället i så kallade fattigdomsfickor, hyperghetton eller ”samhällen i samhället” (en utveckling som beskrivs på sidan 28 och framåt). Detta, att leva utestängda eller utanför majoritetssamhället, är kanske det mest utmärkande draget för de tre begrepp (social exclusion, advanced marginality och utanförskap) som analyseras i denna studie; vilket kan utläsas från begreppens semantiska betydelse, ”utanför”, ”exkluderad” och ”utestängd”. Den bildliga metaforen har skiftat från en vertikal till en horisontell bild av den sociala utsattheten. Medan tidigare begrepp ofta hade en tydlig koppling till någon specifik samhällsarena eller levnadsvillkor, t.ex. fattigdom vad gäller ekonomi och materiell standard samt utslagen gällande individers ställning på arbetsmarknaden, så är de nya begreppen mångdimensionella och kan omfatta en rad olika samhällsarenor. Detta skapar en förskjutning mot att begreppen fokuserar interaktion mellan olika diskrimineringsgrundande betingelser och därmed får ett processperspektiv.

Ett annat tydligt resultat av litteraturstudien är att samtliga nya begrepp beskrivs svårdefinierbara, vilket har en koppling till begreppens ambition att omfatta många dimensioner av utsatta människors liv. En central fråga i ett sammanfattande avsnitt som detta är då om det finns några minsta gemensamma nämnare, som återfinns i samtliga definitioner av begreppen. Ett flertal försök att definiera begreppen utifrån en sådan strategi återfinns i litteraturen. Edgren-Schori (2001) beskriver tre dimensioner som är gemensamma för alla definitioner av social exclusion: (1) Den utestängda vill tillhöra en definierad sfär men får inte. (2) En insikt om att utestängaren inte nödvändigtvis har agerat medvetet. (3) Diskriminering är alltid en dimension av social exclusion (Edgren Schori 2000:142). Den första dimensionen går att koppla till det som i denna studie beskrivs som en perspektivförändring från en vertikal till horisontell förändring (se avsnittet *En horisontellt illustrerad utsatthet*). I en horisontell beskrivning är den utsatta utestängd från samhället, kanske i en sådan omfattning att man kan beskriva det som ett beskuret medborgarskap. Conchita och Satya menar att det finns tre olika definitioner av social exclusion

tillgängliga i litteraturen: (1) brist på deltagande i sociala institutioner, (2) förnekande eller icke-förverkligande av rätten till medborgarskap samt (3) ett ökat avstånd mellan befolkningsgrupper (3) (2006:3). Även här betonas utestängning och brist på förankring i samhället. Punkt tre beskriver vad detta får för konsekvenser i form av segregation och ökade avstånd mellan samhällsgrupperingar, vilket kan kopplas till den isolering av vissa bostadsområden och dess etniska diskriminering som beskrivs som centralt för nya perspektiv på social utsatthet; etniskt diskriminerade bostadsområden växer fram som fattigdomsfickor, enklaver eller hyperghetton i Västvärldens storstäder.

Silver (1995) pekar på tre paradigmer som varit betydelsefulla för de olika betydelser av social exclusion som växt fram: solidaritet, specialisering och monopol. Solidaritet kopplas till en ursprunglig fransk betydelse av begreppet och en konservativ välfärdsmodell där olika samhällsklasser accepteras, men ska innebära gemenskap och ödmjukhet över klassgränserna. Begreppet specialisering kopplas till en anglo-saxisk tanketradition och en liberal välfärdsmodell medan monopol kopplas till en skandinavisk välfärdsmodell. Här beskrivs med andra ord tre ganska olika definitioner av social utsatthet. Samtidigt påpekar Silver (1995) att den vanligaste definitionen av social exclusion är den med bakgrund i den franska betydelsen, det Silver kallar solidaritet. Den innebörd som finns kopplad till den anglo-saxiska och liberala modellen ligger närmare definitionen av fattigdom, och används i begränsad skala som en betydelse för social exclusion. I definitionen kopplad till solidaritet finns en innesluten majoritet och en utestängd minoritet. Detta innebär att man bör förstå social utsatthet, inte så mycket som en brist på resurser utan som en utestängning från samhället som en gemenskap och kamratskap. Hur ska man tolka denna innebördsförändring? En tolkning är att majoriteten av befolkningen i Västvärlden fått en sådan levnadsstandard att absolut fattigdom inte längre är huvudproblematiken, utan snarare en utestängning från inflytande och service. En annan tolkning är att politiker genom begreppsförändringarna försöker dölja fattigdom. Att vara socialt utsatt är istället att vara utestängd från en samhällsgemenskap. Det kan vara att stå utanför arbetsmarknad eller socialförsäkringssystem men kan även handla om en mer socialpsykologisk förståelse av att vara utanför samhället. Arbetsmarknad har en mer framskriden roll i dagens definition av social utsatthet, då det tillmäts en mer central roll i grunden för utsattheten. Från att ha varit en rättighet har arbete blivit en skyldighet för samhällsmedborgaren. Att ha arbete har också blivit allt mer centralt för att vara en del av socialförsäkringssystemen. Dessutom beskrivs arbetsmarknaden idag som postfordistisk, det vill säga präglad av en allt mer flexibel arbetsmarknad med korta anställningstider och osäkra anställningsvillkor. Dessa arbetsmarkandspolitiska förändringar beskrivs ofta i termer av t.ex. *workfare* eller *from welfare to work*. Detta har skapat geografiska områden som står utanför samhället; t.ex. förorter utan samhällsservice, flyktingläger och tillfälliga bostadsplatser för papperlösa flyktingar.

Andra centrala aspekter av förståelsen av social utsatthet idag är hur nya villkor på arbetsmarknad, socialförsäkring samt en etnisk diskriminering inneburit utvecklandet av geografiskt utestängda områden i Västeuropas och Nordamerikas större städer. Denna utveckling finns inte beskriven för svenska eller nordiska förhållanden. Den geografiska

utestängningen är central för att förstå begrepp som social exclusion, advanced marginality och utanförskap där större avstånd mellan grupper i samhället är ett gemensamt tema, och där en tilltagande boendesegregation är en konsekvens av detta.

Även Atkinson (1998) lyfter fram tre centrala teman man bör vara medveten om när man pratar om social exclusion; dynamics, agency och relativity. Dynamics innebär att det inte enbart är det nuvarande som påverkar exkluderingen, tidigare och förväntade händelser är betydelsefullt för om en människa definieras som exkluderad. Agency innebär vikten av att spåra upphovet till exkluderingen, det kan till exempel vara faktorer inom utbildningsväsendet som påverkar exkluderingsprocesser. Orsakerna till utestängningen kan vara både omedveten, till exempel dold i strukturell rasism eller diskriminering, eller vara en del av en medveten strategi eller illvilja. Relativity innebär ett fokus på det relativa i vad som avses med en fullgod levnadsstandard och att detta skiljer sig åt mellan tid och plats. Detta perspektiv innebär ett förtydligande av att det moderna projektets enhetlighet, den stora berättelsen om arbetarklassens uniforma förbättringsvillkor, ersatts av mer relativa och fragmentariska perspektiv på utsatthet; där svaret på frågan om vem som ska hjälpas, hur och till vad skurits loss från denna berättelse. Eftersom de nya begreppen lanserats och spridits mellan olika länder är en diskussion om dess giltighet i olika geografiska områden motiverad.

En diskussion om begreppens giltighet i olika delar av världen

Den analys av tillblivelsen och spridningen av de nya begrepp för social utsatthet som ovan presenterats innefattar litteratur från en rad länder, vilka i sin tur hämtat empiri samt teoretisk inspiration från en rad andra geografiska områden. För att förankra analysen ovan bör en diskussion om dess giltighet inom olika geografiska områden vara aktuell. Att studera var litteraturstudiens inkluderade texter är publicerade kan ge underlag för en inledande diskussion, men är inte tillräckligt för att förstå vilka begrepp som kan anses giltiga i olika områden. Att en text är publicerad på ett visst ställe innebär inte att de beskriver social utsatthet i detta område, utan kan beskriva och har inhämtat empiri från andra områden. Men för att inleda diskussionen, så kan vi se följande publikationsorter för de totalt 47 inkluderade texterna i litteraturstudien: 16 i Sverige, 11 i Storbritannien, 8 i internationella tidsskrifter, 4 i Schweiz, 2 i Frankrike samt en publikation vardera i Australien, Belgien, Italien, Norge, Slovenien och Tyskland. Internationella tidsskrifter riktar sig till läsare i hela världen varför dess publikationsort är mindre relevant. Vi kan se att flest texter är publicerade i Sverige, följt av Storbritannien. Överlag så går det att konstatera ett tydligt Västeuropeiskt fokus i publikationsort, vilket ändå kan avgränsa begreppens giltighet till dessa och snarlika socioekonomiska områden, vilket varit en tydlig avgränsning i denna studie. Det övrigt mest tydliga draget i litteraturen är, inte oväntat, att de elva svenska publikationerna nästan samtliga analyserar begreppet utanförskap medan de övriga hänvisar till begreppen social exclusion och advanced marginality. Man kan därmed se ett samband mellan var ett begrepp är lanserat, var de publiceras mest texter

om begreppet och vilka geografiska områden texterna därmed beskriver. Begreppet social exclusion spreds inom EU, med säte i Västeuropa, varför begreppet, åtminstone inledningsvis, kan sägas beskriva Västeuropeiska samhällen. Begreppet utanförskap beskriver enligt samma logik svenska förhållanden. Samtliga begrepp kan dock avgränsas till att beskriva social utsatthet i urbana storstadsmiljöer i de ovan nämnda områdena. Här är det dock fördelaktigt att, med hänvisning till begreppens mångtydighet, fördjupa detta resonemang. Begreppet social exclusion kan som vi tidigare sett beskriva en situation av utestängning från samhället; vilket kan innebära en utestängning från en samhällsarena (t.ex. politiskt inflytande) eller en utestängning från flera samhällsarenor. Den senare varianten hänvisar till en radikal form av utsatthet som beskrevs i kapitlet *Synliggörandet av nya former av radikal utsatthet*, där hela grupper av människor eller bostadsområden kan vara utestängda från centrala samhällsarenor och sakna basal social service. Denna radikala utsatthet är också den som beskrivs genom begreppet advanced marginality och bör särskiljas från dess mindre omfattande varianter. Om vi ser till den litteratur som beskriver denna typ av radikal utsatthet så kan vi se att de främst hämtar exempel och empiri från riktigt stora städer i Västeuropa och USA som t.ex. Paris, London och Chicago (Byrne 2005, Wacquant 1998, 2001). De som refererar social exclusion till en mindre omfattande utsatthet har även de ett västeuropeiskt fokus, men refererar inte till de allra mest utsatta områdena i storstäder.

Sammanfattning och diskussion

I denna studie undersöks de bakomliggande orsakerna till att språket som benämner de socialt utsatta förändrats i en Västeuropeisk och Nordamerikansk kontext de senaste tre decennierna. Resultatet består i tre förklaringsmodeller. Modell (1) förklarar tillblivelsen av nya begrepp utifrån att genomgripande förändringar i grundläggande samhällsstrukturer under 1980- och 1990-talet kom att skapa kvalitativt nya former av utsatthet som tidigare inte funnits i dessa geografiska områden. De omstruktureringar som främst fått konsekvenser för den sociala utsattheten beskrivs i litteraturen utifrån fyra olika kategorier. För det första, en omstrukturering av arbetsmarknaden mot en flexibel, så kallad post-fordistisk arbetsmarknad präglad av en mycket större osäkerhet och sämre arbetsförhållanden än den reglerade arbetsmarknad som förelåg innan. För det andra, en ökad rörlighet över nationsgränserna och ökad migration till Västeuropa. För det tredje, en globalisering och omlokalisering av stora delar av Västeuropas produktion och en internationalisering av ekonomierna. För det fjärde, nedskärningar i den offentliga välfärden och en politisk förskjutning mot neoliberalism. De kvalitativa nya former av utsatthet som beskrivs som en effekt av dessa strukturella samhällsförändringar är (a) en ny radikal form av utsatthet som drabbar minoritetsgrupper utifrån etnicitet och bostadsområden samt (b) en förskjutning från att de utsatta var en integrerad del av ett samhälle till att bli helt eller delvis utestängda från det. Begreppen social exclusion, advanced marginality och utanförskap uppstod till stor del för att benämna dessa nya former av genomgripande eller radikal utsatthet och utestängning från samhället, både som gemenskap och materiella rättigheter.

Förklaringsmodell (2) erbjuder en förklaring som innebär att genomgripande förändringar av övergripande samhällsteorier och tanketraditioner skapat ett behov av att benämna social utsatthet genom nya begrepp. De samhällsteorier som tidigare beskrev det moderna eller industriella samhället beskriver idag snarare samhället genom begrepp som postmodernism, senmodernism och poststrukturalism. Nya begrepp som social exclusion och utanförskap har sin styrka i att kunna beskriva social utsatthet på ett sätt som speglar t.ex. postmoderna eller intersektionella perspektiv på samhället och människan. En viktig aspekt av de postmoderna samhällsteorierna var en kritik av modernismens, och därigenom folkhemmets och välfärdsstatens, naiva optimism och tro på en linjär och inbyggt positiv utveckling. I kritiken av denna utvecklingstanke synliggjordes välfärdsstatens misslyckande, eller åtminstone förändrade eller uteblivna utveckling. Den uteblivna jämligheten är en central aspekt för att förstå de idémässiga förskjutningar som låg bakom att begrepp som social exclusion och utanförskap skapades. I detta perspektiv är den socialt utsatta inte längre en del av den stora berättelsen om marxism, socialismen och välfärdsbygge. I ett postmodernt perspektiv beskrivs den sociala utsattheten, precis som samhället och människan i stort, som mer fragmenterad och mindre entydig, där utsatthetens tillstånd och lösning inte kan inrymmas i en enhetlig historia. En annan

tanketradition som påverkat språket om social utsatthet är begreppet intersektionalitet. Det mångdimensionella i begreppen social exclusion och utanförskap kan förstås utifrån ett perspektiv där olika identiteter/kategorier hos individer interagerar i diskriminerande processer.

I den tredje förklaringsmodellen (3) beskrivs språket kring social utsatthet ha förändrats för att politiker ska kunna beskriva de socialt utsatta på nya sätt. Beroende på om politiker sitter vid makten eller är i opposition är ambitionerna med begreppsförändringarna olika. Begreppsförändringar kan utvecklas som ett sätt för politiker i opposition att beskriva hur politikerna vid makten skapat ett samhälle med omfattande social utsatthet. Det kan också vara ett verktyg för politiker vid makten, för att illustrera ett samhälle utan större problem med social utsatthet. Här skiljer sig begreppen social exclusion från begreppet utanförskap. Social exclusion lanserades enligt denna förklaringsmodell som ett sätt för sittande EU politiker att skönmåla den sociala situationen medan utanförskap lanserades av den borgerliga oppositionen i Sverige för att beskriva hur socialdemokratin skapat ett splittrat och sargat Sverige.

Efter denna sammanfattning av förklaringsmodellerna, är en diskussion om deras inbördes förhållanden och giltighet relevant. Finns det någon förklaringsmodell som kan anses ha påverkat språkförändringarna mer än en annan? Ett sätt att besvara denna fråga är att konstatera att förklaringsmodell ett (1) var den mest frekvent inkluderade litteraturen i litteraturstudien. Utan att kunna underbygga detta påstående med kvantifierbara mått så är det en erfarenhet som analysförfarandet gav, vilket kan illustreras av vilket utrymme de olika förklaringsmodellerna gavs i denna text. Förklaringsmodell ett (1) omfattar i denna studie 16 sidor, förklaringsmodell två (2) omfattar 12 sidor och förklaringsmodell tre (3) är enbart tre sidor lång.

Ett annat sätt att förhålla de olika förklaringsmodellerna till varandra är att se dem som representanter för olika metoder av historieskrivning. Förklaringsmodellerna beskriver indirekt historiska förlopp i dess analys av språkförändringarna och i jämförelsen mellan nyare och äldre begrepp. En historieskrivning innebär ett kraftigt urval gällande vad som lyfts fram som centralt för att beskriva en viss utveckling. De olika förklaringsmodellerna kan sägas representera olika modeller för ett sådant urval. Främst den första och andra förklaringsmodellen kan särskiljas på detta vis, där den första förklaringsmodellen erbjuder en materialistisk historieskrivning och den andra en idealistisk historieskrivning. I historisk materialism är det materiella, människors levnadsvillkor och materiella standard den avgjort mest betydelsefulla komponenten när man ska förklara historiska händelser. Den historiska materialismen utvecklades av Karl Marx och Friedrich Engels och har därmed även en direkt koppling till social utsatthet; ägandet av produktionsmedlen och ojämlig ekonomisk fördelning utgör i detta perspektiv en grogrund till splittring mellan samhällsgrupper och inbördes strider. Om man förklarar det förändrade språket kring social utsatthet i ljuset av historisk materialism tillmäts förändrade villkor på arbetsmarknaden, förändrade globaliserande produktionsmönster och boendesegregation stor betydelse. De nya villkoren för de socialt utsatta kom att skapa ett behov av att kunna

benämna det man såg. En idealistisk historieskrivning betonar istället tankar, idéer och enskilda personers inverkan som en yttersta drivkraft i samhällsförändringar, det vill säga det perspektiv som framhålls i den andra förklaringsmodellen, *Nya tanketraditioner skapar nya perspektiv på social utsatthet*. Där får postmoderna och poststrukturella idéer och teorier stor betydelse för de förändrade perspektiven på social utsatthet som redovisats i denna studie. Centrala institutioner och tänkare som drivit på utvecklingen mot nya begrepp och perspektiv på social utsatthet kan då förklara språkutvecklingen. Den materiella och idealistiska historieskrivningen kan även sägas representera olika perspektiv på kunskap. Den materiella historieskrivningen är beroende av omfattande empiriskt material för att kunna dra slutsatser om den materiella världen, medan deduktioner av idéer och teorier är passande i den andra förklaringsmodellen. De argument som betonas i förklaringsmodell ett är också ofta empiriskt grundade, om än inte alltid utifrån primärdata. Men en förståelse av varför just de språkförändringar som vi berört i denna studie kom att utvecklas, med dess specifika bakgrund och innebörder, kan inte lösas från de senaste decenniernas idémässiga och teoretiska utveckling. Där begreppens nya betoning på mångfald och process men även eget ansvar, utestängdhet och beskurna medborgarskap kan spåras i en senmodern politisk och vetenskaplig idéhistoria. Utan de idéer som föddes i övergången mellan moderna och postmoderna samhällsteorier skulle de nya begreppen inte haft dess nuvarande innebörder.

Begreppen kom inledningsvis att lanseras och spridas i relativt avgränsade politiska miljöer vilket synliggör vikten av att se interaktionen mellan de tre olika förklaringsmodellerna för att förstå dess nuvarande funktion och innebörd. En fördjupad studie om begreppens framväxt i dess politiska miljö skulle vara välkommet för att fördjupa kunskapen om politikernas idémässiga förankring. Ett annat perspektiv som framkommer i förklaringsmodell tre är att styrande politiker lanserat de nya begreppen för att skapa mer positiva konnotationer till det egna landets sociala förhållanden och att begreppen således skulle ha svagare koppling till rådande materiella och idémässiga utveckling.

Det är i interaktion mellan materiella, idémässiga och politiska skeenden som de nya innebörderna av social utsatthet skapas. De förändrade samhällsstrukturer som kom att skapa former av social utsatthet som tidigare inte varit synliga, vilket kom att beskrivas utifrån nya samhällsperspektiv och samhällsteorier för att slutligen komma att lanseras i politiska sammanhang inom EU samt dess medlemsländer. Denna beskrivning är förstås en förenkling av en komplex process, där materiella villkor, idéer, teorier samt politisk taktik och retorik interagerar och påverkar varandra. I detta hänseende kan det vara en idé att återvända till citatet från Gertrude Himmelfarbe som inledde denna studie; ”The changes affecting the poor were changes in kind as well as in degree, in quantity, in ideas, attitudes, beliefs, perception, values” (1984:18). Denna studie erbjuder i linje med dess metodologiska utgångspunkt ett diskussionsunderlag till en fördjupad förståelse av de språkliga förändringarna, snarare än att göra anspråk på att finna en slutgiltig förklaringsmodell.

Oavsett hur man förhåller sig till förklaringsmodellernas bakomliggande motiv och drivkraft så finns en förenande komponent; alla modeller ser sin förklarings i ljuset av

den fullbordade välfärdsstaten misslyckande i att skapa ett jämlikt samhälle som omfattar alla medborgare. Den förlorade välfärdens språk växer fram. De socialt utsatta är de som hamnade utanför de stora reformerna och den välfärd som byggdes upp. De socialt utsatta är minoritetsgrupperna som, med ett visst mått av uppbackning från samhället, ska kämpa sig tillbaka till den varma samhällsgemenskapen. Den entusiasm och nybyggaranda med förhoppningar om välfärdsstatens genombrott som präglade många av de Västeuropeiska länderna, och särskilt de nordiska, under efterkrigstiden kom under 1980- och 90-talet av sig. Tanken att USA under Lyndon B. Johnsons ledning skulle skapa den första staten där ett grundläggande välstånd skulle omfattade alla medborgare ter sig med facit i hand som relativt främmande. De nya begreppen social exclusion, advanced marginality och utanförskap utvecklas således parallellt med insikten att ett jämlikt välfärds-samhälle, i dess ursprungliga mening, inte kommer omfatta hela befolkningen. Besvikelsen över denna uteblivna utveckling finns inbäddad i alla dessa begrepp. Utvecklingen innebär att de som benämns som socialt utsatta gått från att vara majoritet ("den fattiga arbetarklassen") till att beskrivas som exkluderade minoritetsgrupper. Kan man därmed se en tendens att fokus i den socialpolitiska debatten förskjutits från de utsatta själva till att bli en fråga om hur den sociala utsattheten istället påverkar majoritetssamhället, t.ex. genom politiska och vetenskapliga begrepp och policyområden som den *sociala investeringsstaten*, *New social risks* och ett förnyat fokus på folkhälsa. De socialt utsatta har tappat mycket av den makt som det numerära överläget tidigare gav. Politikerna har därmed följt efter de stora väljargrupperna och de socialt utsatta förskjuts mot en mer undanskymd roll på den politiska agendan och städernas geografiska, ekonomiska och politiska centrum. "Fattigstugan mitt i byn" blir både i en faktisk och i en bildlig mening ett minne blott. Den förlorade välfärdens språk innebär ett nytt sätt att prata om socialt utsatta där visionen om att inkludera alla medborgare i en jämlik välfärdsstat gått förlorad.

Referenslista

- Abrahamson, P (1995). Social exclusion in Europe: old wine in new bottles? I: *Družboslovne razprave*, Vol. XI (1995), No.19-20, pp.119-136.
- Alinia, M. (2008): "Ett hem i rörelse: diasporisk mobilisering i den svenska gemenskapens periferi?" I: *Socialvetenskaplig tidskrift*. Vol. 15, Nr 3-4. ss. 332-349. 18 s.
- Alm, S., Bäckman, O., Gavanoas A., och Kumlin J., (2010). *Utsatthetens olika ansikten. Begreppsöversikt och analys*. Stockholm: Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier 2010:13
- Alvesson, M. (2003). *Postmodernism och samhällsforskning*. Malmö: Liber ekonomi.
- Atkinson A.B. (1998). Social exclusion, poverty and unemployment. I: Atkinson A. B. och Hills, J. *Exclusion, employment and opportunity*. CASE paper No. 4. London: Centre for analysis of social exclusion, London School of economics.
- Atkinson, R. och S. Davoudi (2000). The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities. I: *Journal of Common Market Studies*; 38 (3) 427-448.
- Bauman, Z. (1997). *Skärvor och fragment: essäer i postmodern moral*. Göteborg: Daidalos.
- Berghman, J. (1995) Social exclusion in Europe: policy context and analytical framework. I: Room, Graham (red. 1995). *Beyond the threshold. The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: the policy press
- Bottomore, T. (1996). Citizenship and social class, Forty years on. I: Bottomore, T. (1996). *Citizenship and social class*. London: Pluto press
- Bourdieu, P. (red. 1993). *La misère du monde*. Paris: Seuil.
- Byrne, D. (2005): *Social Exclusion – Second Edition*. Maidenhead: Open University Press
- Conchita, D. & Satya, R. C. (2006). The measurement of social exclusion. I: *The review of income and health*; 52, 3: 377-398.
- Cornoy, M. (1999). *Sustainable flexibility. Work, family and community in the information age*. New York: Cambridge University Press
- Daly, M. & Silver, H. (2008). Social exclusion and social capital: A comparison and critique. I: *Theory & Society*. 37, 6 (december): 537-566
- Davidsson, T. (2009). *Utanförskapandet. En diskursanalys av begreppet utanförskap*. Göteborgs universitet: Masteruppsats
- Davidsson, T. (2010). Utanförskapelsen. *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 2, 2010.
- De Haan, A. (2001). *Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation*. Paper presenterat på World Development Report Forum on 'Inclusion, Justice, and Poverty Reduction', Berlin, February 1999.
- De los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005). *Intersektionalitet: Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber
- Edgren-Schori, M. (2000). *Social Exclusion. En kunskapsöversikt och begreppsanalys*. Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete

- Engdahl, L. & Larsson, B. (2006). *Sociologiska perspektiv: grundläggande begrepp och teorier*. Lund: studentlitteratur
- Europeiska kommissionen (2006). *Gender inequalities in the risks of poverty and social exclusion for disadvantaged groups in thirty European countries*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006
- Eriksson, C. (1999). "Det motsägelsefulla utanförskapet". *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 4, s 293-312.
- Fangen, K., Fossan, K. & Mohn, F. A. (2010). *Inclusion and exclusion of young adult migrants in Europe*. Oslo: University of Oslo
- Fairclough, N. (2007) 'Language and Globalisation', Paper presented at the Critical Discourse Analysis Doctoral Students Conference, Birmingham, UK, June 2007.
- Fischer, A. M. (2008). "Resolving the Theoretical Ambiguities of Social Exclusion with reference to Polarisation and Conflict." London: London School of Economics: *Working Paper Series*, nr 08-90.
- Folkpartiet Liberalerna (2004): *Utanförskapets karta. En kartläggning över utanförskapet i Sverige*.
- Gore, C., Figueiredo, B. & Rodgers, Gerry (1995). *Markets, citizenship and social exclusion*. I: Gore, C., Figueiredo, B. & Rodgers, G. (1995): *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Gore, C. (1995). "Introduction: Markets, citizenship and social exclusion" I: Rodgers, G., G. Charles och J. B. Figueiredo (red.) *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*. Geneva: International Institute for Labour Studies, United Nations Development Programme.
- Holmlund, Bertil (2008): "Hur mäter man utanförskapet?", *Uppsala Nya Tidning*, http://www2.unt.se/avd/1,1826,MC=2-AV_ID=774579,00.html. (2008-10-10)
- Halleröd, B. (1997). *Levnadsförhållanden*. SCB: Rapport nr 91
- Hart, C. (1998). *Doing a literature review: releasing the social science research imagination*. London: Sage publications
- Institutionen för framtidsstudier (2010). *Framtider*. Stockholm: Institutionen för framtidsstudier. Nr 1 2010.
- Kildah, N (2001). *Workfare tendencies in Scandinavian welfare policies*. Geneva: International Labour Office.
- Koller, V. & Davidson, P. (2008); Social exclusion as conceptual and grammatical metaphor: a cross-genre study of British policy-making, I: *Discourse & Society* Vol. 19(3), s.307–331
- Lindgren, S.-Å. (2003). Michel Foucault och sanningens historia. I: Månsson, P. (red.) (2003). *Moderna samhällsteorier*. Stockholm: Prisma
- Lykke, N. (2007). Intersektionalitet på svenska. I: Axelsson, B. & Fornäs, J. *Kulturstudier i Sverige*. Lund: studnetlitteratur
- Lyon, D. (1998). *Postmodernitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Madinipour, A., Cars, G., & Allen J. (red.) (1998). *Social exclusion in European cities. Poces, experience and responses*. London: Jessica Kingsley Publishers
- Martin, S. (2004): "Reconceptualising Social Exclusion: A Critical Response to the Neoliberal Welfare Reform Agenda and the Underclass Thesis". I: *Australian Journal of Social Issues* vol 39 nr. 1 s.79–94
- Pillar, I. (Odaterad). *Multilingualism and Social Exclusion*. Tillgänglig: http://www.languageonthemove.com/downloads/PDF/pillar_in_press_social_inclusion.pdf [2013, februari 1]

- Rodgers, G. (1995). *What is special about the social exclusion approach?* I: Gore, C., Figueiredo, B. & Rodgers, G. (1995): *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*. Geneve: International Institute for Labour Studies.
- Rönneling, A. (2004): *Berättelser från en välfärdsstat. Om förståelse av marginalisering*, Kriminologiska institutet, Stockholms universitet
- Room, G. (1994). *Poverty studies in the European union: Retrospect and prospect*. Paper presented at the EU conference Understanding social exclusion: lessons from transnational reserach studies, policy studies institute. London, november 24-25 1994
- Room, G. (1995). *Poverty and social exclusion: the new European agenda for policy and research*. I: Room, Graham (red. 1995). *Beyond the threshold. The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: the policy press
- Sahlin, I. & Machado, N. (2008): ”Diskriminering och exkludering. En introduktion”, *Socialvetenskaplig tidskrift* Årgång 15, nr. 3–4, s.174–184
- Saraceno, C., 2001, *Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept*. Turin: University of Turin, paper presented at the conference on ‘Social Exclusion and Children’, Institute for Child and Family Policy, Columbia University, 3-4 May 2001.
- Schierup, C.-U. (2001). Uteslutningens politiska ekonomi – mot en transatlantisk konvergens. *Sociologisk forskning*, nr 3/4, 2001.
- Schierup, C.-U. (2002). *Vilken europeisk övertygelse? Social utestängning, mångfald och EU-politik i förändring*. Linköpings universitet: tema etnicitet
- Schierup, C.-U. (2003): ”Social exkludering och medborgarskap i Sverige och EU”. I: Blomqvist, P. (red): *Den gränslösa välfärdsstaten. Svensk socialpolitik i det nya Europa*, Stockholm: Agora
- Schierup, C.-U. (2006). Den sociala exkluderingen i Sverige. Migration, arbetsmarknad och välfärdsstat i förändring. I: SOU 2006:59
- Silver, H. (1994). Social Exclusion and social solidarity: Three paradigms. I: *International labour review*, Vol. 133, s. 531-577.
- Silver, H. (1995). Reconceptualising social disadvantage: Three paradigms of social exclusion. I: Gore, C., Figueiredo, B. & Rodgers, Gerry (1995): *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*. Geneve: International Institute for Labour Studies.
- Silver, H. (2006). Social Exclusion. I: *Encyclopedia of Sociology*. Oxford: Blackwell.
- Wacquant, L. (1996). The rise of advanced marginality. Notes on its nature and omplications. I: *Acta sociologica* 39-2 (1996): 121-139
- Wacquant, L. (2008): *Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity press
- Whelan, J., Brendan & Whelan, T., Christopher (1995). In what sense is poverty multidimensional? I: Room, Graham (red. 1995). *Beyond the threshold. The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: the policy press
- Socialstyrelsen (1997). Social rapport 1997. Stockholm: Socialstyrelsen
- SOU 2005:41. *Bortom Vi och Dom - Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*.
- Thomsson H. (2010). *Reflexiva intervjuer*. Lund: Studentlitteratur

Touraine A.(1991) "Face à l'exclusion", in AAVV *Citoyenneté et urbanité*, Esprit, Paris

Touraine A. (1992) "Inégalités de la société industrielle, exclusion du marché", in J.Affichard et J.B. de Foucauld eds, *Justice sociale et inégalité*, Paris, Esprit

Internetreferenser

Internet 1

<http://web.ebscohost.com/ehost/search/basic?sid=24a41183-3103-4a53-8e99-c56dfdc8ec19%40sessionmgr15&vid=1&hid=18>

Internet 2

<http://search.proquest.com/assia/index?accountid=27209>

Internet 3

<http://web.ebscohost.com/ehost/search/basic?sid=031784fd-9488-4b86-b6b9-5a18ba3efafd%40sessionmgr14&vid=1&hid=18>

Internet 4

<http://www.diva-portal.org/smash/search.jsf>

Internet 5

<http://search.proquest.com/advanced?accountid=14546&selectids=1005683,10000153,10000143>

Bilaga 1

Litteraturstudie

Följande litteratur ingick i litteraturstudien:

Abrahamsson (1995)

Alinia (2008)

Alm *et al* (2010)

Atkinson (1998)

Atkinson & Davoudi (2000)

Berghman (1995)

Bottomore (1996)

Byrne (2005)

Conchita & Satya (2006)

Cornoy (1999)

Daly & Silver (2008)

Davidsson (2009)
Davidsson (2010)
De Haan (2001)
Edgren-Schori (2000)
Eriksson (1999)
Europeiska kommissionen (2006).
Fangen *et al* (2010)
Fischer (2008)
Folkpartiet Liberalerna (2004)
Gore (1995)
Gore *et al* (1995)
Halleröd (1997)
Institutionen för framtidsstudier (2010).
Koller & Davidson (2008)
Madinipour *et al* (1998)
Martin (2004)
Pillar (Odaterad)
Rodgers (1995)
Rönneling (2004)
Room (1994)
Room (1995)
Sahlin & Machado (2008)
Saraceno (2001)
Schierup (2001)
Schierup (2002)
Schierup (2003)
Schierup (2006)
Silver (1994)
Silver (1995)
Silver (2006)
Wacquant (1996)
Wacquant (2008)
Whelan & Whelan (1995)
Touraine (1991)
Touraine (1992)

I arbetsrapportserien vid Ersta Sköndal högskola ges möjlighet att ge ut delrapporter, delresultat av större studier och aktuella kunskapsöversikter.